

Sırp Kaynaklarına Göre İliya Garaşanin'in Sırp Dış Politikasının Gelişimine Katkısı (1837-1867)¹

Contribution of Ilija Garašanin to the Development of Serbian Foreign Policy According to Serbian Sources (1837-1867)

Tanja ČEREVIĆKI*

Öz

Bu makale, 19. yüzyılda kendisini Sırp Devleti'nin modernleşmesine adanmış ve önde gelen Sırp devlet adamı İliya Garaşanin'in çalışmalarına odaklanmaktadır. Çalışmada, Sırp Devleti'nin kaydettiği ilerleme ve Garaşanin'in bu süreçteki katkısı, büyük ölçüde Sırp kaynaklarına dayanılarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, Sırp'ların Osmanlı Devleti'ne ve büyük güçlere karşı tutumu anlatılırken Garaşanin'in kamu hizmetine girdiğinde Sırp Prensligi'nin durumu ve adı geçen siyasi kariyeri boyunca bu tutumların nasıl değiştiği üzerinde durulmaktadır. Garaşanin'in hizmette geçirdiği yıllar göz önüne alındığında, Osmanlılara yönelik politikası da temelde önemlidir. Bazen ona Osmanlı'nın Sırbistan'a yönelik politikasını destekleyen bir devlet adamı gibi yanlış bir etiket yapılmıştır. Ancak ulusal programın geliştirilmesine olan bağlılığı göz önüne alındığında, Garaşanin'in görevini tamamen Sırp halkının lehine olacak şekilde yerine getirdiği açıktır. İç politikada yasalara ve yönetmeliklere göre hareket etmeye gayret etmiş ve Anayasa Savunucular Dönemi'nin en iyi yöneticilerinden biri olarak tanımlanmıştır. Makalede, Sırbistan'ın 19. yüzyıldaki ulusal ve dış politikasına ilişkin ilk programı olan Naçertaniye'de ileri sürülen fikirlere de yer ayrılmıştır. Avusturya, Rusya, İngiltere ve Fransa gibi büyük güçlerin Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kurma çabaları bağlamında Sırp Prensligi'nin uluslararası alanda içinde bulunduğu karmaşık durum da ele alınmaktadır.

Anahtar sözcükler: İliya Garaşanin, Sırp Prensligi, Osmanlı İmparatorluğu, Naçertaniye, dış politika.

Abstract

The main purpose of the article is to focus on the work of Ilija Garašanin, a prominent Serbian statesman and diplomat who devoted himself to the modernization of the Serbian state in the 19th century. The article will evaluate the progress of the Serbian state and Garašanin's contribution to this process. The study was prepared according to Serbian sources. In explaining the attitude of the Serbs towards the Ottoman Empire and the great powers the situation of the Serbian Principality when Garašanin entered the public service and how his attitudes changed during his political career will be emphasized. Considering that Garašanin spent three decades in service, it is particularly important to look at his views on his policy towards the Ottomans and the Sublime Porte. He was sometimes given wrong label of a statesman who supported Ottoman policy. But when we look at his dedication to the development of the national program, it

¹ Çalışma, yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

* Doktorant, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: tcerevicki@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4677-0807

◇ Alan Editörü / Field Editor: Fatih YEŞİL

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

becomes clear that Garaşanin tried to do everything for the benefit of the Serbian people. In domestic politics he did everything according to laws and regulations and was considered one of the best administrators of the Defenders of the Constitution Era. The article deals with the ideas from Načertanije (Draft), the first program on the national and foreign policy of Serbia. It deals with the complex situation of Principality of Serbia in the international arena, where great powers such as Austria, Russia, England and France struggled to gain more influence over the Ottoman Empire. **Keywords:** Ilija Garaşanin, Principality of Serbia, Ottoman Empire, Načertanije, foreign policy.

Giriş

Bu çalışmanın ana teması, İliya Garaşanin'in siyasi çalışmalarını ele alarak 19. yüzyıl Sırp tarihindeki önemli rolünü ve katkılarını ortaya koymaktır. Bu kapsamda, Garaşanin'in Sırp dış politikasının gelişmesine yönelik katkıları ve çalışmalarının Sırp Devleti'nin sonraki gelişimine ne kadar etki ettiği sorgulanacaktır. Garaşanin'in Osmanlı Devleti'ne karşı tutumu da bu bağlamda değerlendirilecektir. Bu kıdemli siyasetçinin faaliyetlerini analiz ederken, Načertaniye (Taslak) olarak bilinen ilk Sırp dış politika programına değinmek gerekecektir. Garaşanin, özerk Sırp devletinin gelişmekte olduğu bir dönemde Sırp siyasetinde büyük bir iz bıraktı; onun katkısı bürokratik aygıtın ve polis teşkilatının modernizasyonunda bulunmaktadır. Elbette Garaşanin'in dış ve iç politikadaki rolünü analiz ederken Sırbistan'ın karmaşık konumu, Rusya ve Habsburg İmparatorluğu ile ilişkileri de göz ardı edilmemelidir.

Sırp tarihçiliğinde, Sırp Prensligi'nin tarihi yani 19. yüzyıldaki Sırp halkının tarihi, Birinci Sırp Ayaklanması'ndan 1878 Berlin Kongresi'nde bağımsızlığın kazanılmasına ve 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar geçen süre, Sırp tarihçilerin, yazarların ve yaratıcıların büyük ilgisini çeken bir dönemdir. Bu dönem, ulusal bilincin ortaya çıkışı ile birlikte, günümüz modern devletlerinin temellerinin atıldığı bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu nedenle, Sırp tarihçiler, yazarlar ve sanatçılar Sırp Prensligi hakkında yazmaktan, araştırmaktan ve düşünmekten çekinmemişlerdir. Dönemi ve yaşanan süreçleri anlatırken söz konusu önemli olay ve değişimlerin aktörlerinin ele alınması kaçınılmazdı. Sırayla tahta çıkan Obrenoviç ve Karacorçeviç hanedanlarından olan Sırp prenslerinin yanı sıra, aslında kalkınma sürecinin taşıyıcısı olan ve halkına daha fazla özgürlük sağlamak için yorulmadan çalışan insanlardan da bahsetmek gerekir. İliya Garaşanin de bu devlet adamlarından biriydi. İliya Garaşanin'in biyografisi Radoş Ljušić tarafından yazılmıştır ve Sırp geçmişinin önemli şahsiyetlerini konu alan bir ansiklopedide yayımlanmıştır.² David MacKenzie de onun hakkında bir kitap yayımlarken³ Sırp Prensligi'nin tarihi ve Anayasa Savunucuları Dönemi'ni ele alan diğer tarihçiler de eserlerini ona ithaf ettiler. Ljušić'in yanı sıra Sırp tarihçiler de değerli yorumlar bıraktılar ve Garaşanin'in çalışmalarını analiz ettiler: Vladimir Jovanović, Dragoslav Stranjaković, Grgur Jakšić, Vojislav Vučković, Slavko Gavrilović, Vladimir Stojančević, Dušan T. Bataković ve diğerleri⁴...

² Ljušić, R. (1988). "Biografije o Iliji Garašaninu: povodom knjige Dejvida Mekenzija, Ilija Garašanin – državnik i diplomata, Beograd, 1987, 540 str". [Ilija Garašanin hakkında biyografiler: David MacKenzie'nin kitabı vesilesiyle, Ilija Garašanin - devlet adamı ve diplomat, Belgrad, 1987, 540 s.]. *Zbornik Matice Srpske za istoriju*. Novi Sad: Matica srpska, 208-211; Ljušić, R. (1991). *Ilija Garašanin o srpskoj državnosti* [İliya Garaşanin Sırp Devletine Dair]. Beograd. SANU; Ljušić, R. (1993). "Ilija Garašanin : (1812-1874)". *100 najznamenitijih Srba*. Beograd: Princip, 180-186. Ljušić, R. (2002). "Ilija Garašanin". *Ministarstvo i ministri policije u Srbiji: 1811-2002*. Beograd. Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije, 227-229; Ljušić, R. (2008). "Ilija Garašanin". *Enciklopedija srpskog naroda*. Beograd: Zavod za udžbenike, 222.

³ MacKenzie, D. (1985). *Ilija Garašanin. Balkan Bismarck*. New York: Columbia University Press; Makenzi, D. (1987). *Ilija Garašanin. Državnik i diplomata*. Belgrade: Prosveta. MacKenzie Garaşanin hakkında bir makaleyi de yazmıştır; Makenzi, D. (1991). Ilija Garaşanin, srpski narodni vođ [İliya Garaşanin, Sırp Ulusal Lideri, 1843-1867]. *Ilija Garašanin: 1812-1874 – Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa*. Beograd: SANU, 187-207.

⁴ Bkz. Jovanović, S. (1925). *Ustavobranitelji i njihova vlada:1838-1858*. [Anayasa savuncularının hükümeti 1838-1858]. Beograd: Napredak; Jovanović, S. (1931). "Spoljašnja politika Ilije Garašanina". [İliya Garaşanin'in dış politikası]. Srpski Književni Glasnik. Beograd; Jovanović, S. (1933). *Druga vlada Miloša i Mihaila:1858-1868*. [Miloş ve Mihailo'nun ikinci hükümeti: 1858-1868]. Beograd: Geca Kon; Jakšić, G. ve Stranjaković, D. (1937). *Srbija od 1813–1858* [1813-1858 yılların arası Sırbistan]. Beograd: Geca Kon; Jakšić, G. (1950). *Prepiska Ilije Garašanina 1839–*

Sırp tarihçi Radoš Ljušić Sırp Prensligi'nin oluşum sürecinin en iyi uzmanlarından biridir. Naçertaniye ve İliya Garaşanin'in 19. yüzyılda Sırp özerkliği ve bağımsızlığının yaratılmasına ve güçlenmesine katkısını konu alan çalışmaları, ele aldığımız konuda ayrıntılı olarak incelenmişti. İliya Garaşanin'in Sırp Prensligi'nin gelişmesine dair olan çabaları hakkında yeterince çalışma yapılmadığından, Ljušić'in makalesi bu konuda önemli bir katkı sunmaktadır.⁵ Ayrıca Garaşanin'in Bâb-ı Âli'ye ve Osmanlılara karşı tutumu da yeterince incelenmemiştir. Sırp tarih yazımında bazen "Türklerle" sempati duyan biri olarak değerlendirilse de Anayasa Savuncuların genel tutumunun yanı sıra Türkseverliği de iyi düşünülmüş bir siyasi hamle olarak ortaya çıkmıştır. Garaşanin kendisini işine adanmış bir devlet adamıydı ve geride o dönemin önemli ve etkili kişileriyle yaptığı çok sayıda mektup ve kişisel yazışma bırakmıştır. Ljušić, Garaşanin'in yazışmalarını ve kalan mektuplarını incelemişti ve özellikle korunmuş yazışmalardan, Garaşanin'in ve diğer önde gelen Sırların o dönemdeki kişisel tutumlarının yanı sıra ortaya çıkan koşulların izini sürebiliyordu. Bu nedenle bahsi geçen belgeler araştırma açısından büyük önem taşımaktadır. Yazışmaların büyük bir kısmı bir yerde toplanmıştır ve Sırbistan Devlet Arşivlerinde kendi adını taşıyan belgeler fonunda yer almaktadır.

Selim Aslantaş, "19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar: Osmanlıda Sırp İsyanları" monografisinde XIX. yüzyılda Türk tarihçiliği çerçevesinde Sırp halkının tarihini ayrıntılı bir biçimde araştırmıştır. Sırp arşiv kaynaklarını da kullanmıştır. Aslantaş'ın Türk anayasası ve Birinci Balkan İttifakı'nın kuruluş sürecini inceleyen yazısı oldukça önemlidir.⁶ Ayşe Özkan, önce 1830-1878 yılları arasını kapsayan doktora tezinde (Ayşe Özkan, Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878), İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 378) ve daha sonra yayımladığı iki monografi⁷ ile 1918 yılına kadar Sırp tarihinin geniş bir dönemini incelemiştir. Sırp kaynaklarından pek faydalanmasa da eserleri Osmanlı arşiv kaynaklarına ve Türk araştırmacılarının eserlerine dayandığı için kesinlikle büyük önem taşımaktadır. Özhan Kapıcı, ilk Balkan ittifakı ve Rusya'nın Balkanlar'daki dış politikasını ele alan yazısında, Sırbistan ve Prens Mihailo Obrenoviç'in yürüttüğü politikaya odaklanmıştır.⁸

Sırp Prensligi'nin özerkliği üç tür hukuki belgeye dayanmaktadır: Uluslararası anlaşmalar, padişah tarafından verilen belgeler ve anayasalar, kanunlar, anlaşmalar. (Ljušić, 2008a, s. 131).⁹ Diğer hukuki belgeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'nın baskısı altında Sırbistan'ı korumak için üstlendiği yükümlülüklerden kaynaklanmaktaydı. Sırbistan'ın özerkliğine ilişkin uluslararası anlaşmalar şunlardır: 1812 Bükreş Antlaşması, 1826 Akkerman Sözleşmesi ve 1829 Edirne Antlaşması. Ortaya çıkan Osmanlı hukuki düzenlemeleri Sırbistan'ın prenslik olarak yeniden kurulmasının yolunu açmıştır. Belirtmek gerekir ki, Rusya bu anlaşmalarla 1804 Sırp İsyanı'nın gündeme getirdiği Sırp sorununu çözmeye Osmanlı Devleti'ni zorlamıştır. Rusya, 1830 yılından itibaren Sırp Prensligi'nin uluslararası koruma altındaki özerkliğinin garantörü olmuş ve onun modern kurumlarının kurulmasında önemli rol oynamıştır (Ljušić,

1849. I [İliya Garaşanin'in yazışmaları 1839-1849]. Beograd: Naučna knjiga; Gavrilović, S. (1991). *Ilija Garaşanin i Mađari revolucionarne 1848/49. godine*. Beograd: SANU.

⁵ Ljušić, R. (2008a). Ilija Garaşanin on Serbia's Statehood. *Balkanica*. Vol. XXXIX. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, 131-174.

⁶ Aslantaş, S. (2012). "Birinci Balkan İttifakı 1866-1868", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. C. 52, S. 2. Ankara: DTCF; Aslantaş, S. (2013). "Sırp Knezliği'nde İktidar Mücadelesi: "1838 Türk Anayasası'nın (Turski Ustav)" İlanı, Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti". Ankara: CTAD, Yıl 9. S. 17, 3-27.

⁷ Özkan, A. (2011). Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat Sloven Krallığı'na Sırlar (1878-1918). İstanbul: İQ Yayınları, Özkan, A. (2016). Sırbistan'da Bir Aile Trajedisi: Milan-Nataliya-Aleksandar Obrenoviç. Konya: Çizgi Yayınları.

⁸ Kapıcı, Ö. (2015). "Slav Birliğinden Balkan Birliğine: 1866-1868 Birinci Balkan İttifakı ve Rus Dış Politikasında Balkanlar Çıkmazı". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. S. 28. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ss. 77-119.

⁹ Sırp Prensligi, 1804 ve 1815 yıllarında Sırların çıkardığı ayaklanmalar sonucunda kurulmuştur. Bkz: Ljušić, R. (2001). *Istorija srpske državnosti* [Sırp devletin tarihi]. II. Novi Sad. Aslantaş, S. (2012). "Birinci Balkan İttifakı 1866-1868", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. C. 52, S. 2. Ankara: DTCF; Aslantaş, S. (2013). "Sırp Knezliği'nde İktidar Mücadelesi: "1838 Türk Anayasası'nın (Turski Ustav)" İlanı, Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti". Ankara: CTAD, Yıl 9. S. 17, 3-27; Aslantaş, S. (2023). *Osmanlı'da Sırp İsyanları: 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, 2. Baskı. İstanbul: Selenge Yayınları.

2001, s. 105-116).¹⁰ 1830 tarihli ferman¹¹, Sırp Prensligi'ne özerklik tanıdı ve 13 Kasım 1833'te kabul edilen İkinci Hatt-ı Şerif¹² ile teyit edildi. Sırp tarih yazımında padişahın verdiği fermanlara Hatt-ı Şerif denir. Dolayısıyla literatürde Sırp özerkliğinin 1829, 1830 ve 1833 yıllarında padişah tarafından Sırlara verilen üç ferman (Hatt-ı Şerif) esas alınarak kurulduğu bilgisine rastlamak mümkündür. Sırbistan'ın iç teşkilatı, padişahın Sırlara bir anayasa (kanunname) verdiği ve bu nedenle Türk Anayasası olarak bilinen 1838 tarihli bir kararname ile kurulmuştur. 1830'da padişah tarafından Prens Miloş'a kalıtsal prens/knez ünvanı verilmiştir. Sırbistan'da 1833 fermanıyla tımar sistemi yasal olarak kaldırılmıştır. 1835'te Sırp köylülerinin devlete karşı tüm görevleri, yıllık bir vergi ödemesiyle sınırlı hâle getirilmiştir. Dolayısıyla 1833 Hatt-ı Şerifi ile ulusal süreç tamamlanırken, 1835 yılında Sırp bağımsızlığının toplumsal süreci tamamlanmıştır (Ljušić, 1986, s. 3).

1838'de Rusya ve Osmanlı Devleti'nin talebiyle Sırlarca "Turski Ustav (Türk Anayasası)" olarak adlandırılan kanunname II. Mahmud tarafından ilan edilmiştir. Kanunname 1869'a kadar Sırp Knezliği'nin temel hukuki ve idari belgesi olarak kalmıştır (Ceylan, 2019, s. 19-24; Aslantaş, 2013, s. 3). Bu kanunlar uyarınca, Sırbistan'a Osmanlı hükümdarlığı altında özerk bir prenslik statüsü verilmiştir. Prenslığın kendi toprakları, en yüksek kademedeki (prens) en alt kademeye (köy muhtarı) kadar kendi idaresi ve ayrıca bazı devlet unsurları (bayrak, arma, Bâbîâli'deki diplomatik temsilci, ajanslar, konsoloslar) vardır. Sırp Prensligi'nin kurumları tarafından çıkarılan kararnameler ve kısa ömürlü 1835 Anayasası (*Sretenjski ustav*)¹³ gibi Sırp devletini destekleyen düzenlemeler de vardır (Ljušić, 2008a, s.132).

Bunlar, Prens Miloş'un Sırbistan'a bağımsızlık olmasa da özerklik kazandırmayı amaçlayan Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik yirmi yıllık politikalarının sonuçlarıydı. O sıralarda Sırp ileri gelenlerinden biri olan İliya Garaşanin, özerk fakat hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Sırbistan'da kamu hizmetine girmişti. Sonraki otuz yıl içinde (1837-1867) Garaşanin en önde gelen Sırp siyasetçilerden ve devlet adamlarından biri hâline gelmiştir. Otuz yıllık aktif siyasi kariyeri boyunca, Sırp Prensligi'nin elde ettiği hukuki statü önce azaltılmış, sonra yavaş yavaş yeniden tesis edilmiştir. Sırbistan'ın özerk hakları, Garaşanin'in de temel direklerinden biri olduğu Anayasa Savunucuları rejiminin (1838-1858) döneminde sınırlandırılmıştır. Prenslığın hukuki statüsünü güçlendiren üç antlaşma vardır: Paris Antlaşması (1856), Kanlıca Konferansı Protokolü'nün uygulanmasına ilişkin ferman ve 1867 altı kalenin Sırp kontrolüne devredilmesine ilişkin fermanlardır. Bu kanuni düzenlemelerin ilkinde, Rusya'nın Sırbistan üzerindeki himayesinin yerini altı Büyük Devletler'in "ortak garantisi" almıştır (Ljušić, 2008, s.132).

On dokuzuncu yüzyıl Sırp tarihinin iki evresi, yani Garaşanin'in siyasi kariyerini sürdürdüğü 1815-1835 ve 1837-1867 dönemleri karşılaştırıldığında, ilk dönemin özerk hakların elde edilmesi için başarıyla sonuçlanan bir mücadele dönemi olduğu görülebilir. İkinci dönemde ise prens ve anayasayı savunanlar arasında bir güç mücadelesi yaşanmıştır. Bu mücadele, Sırp ulusal birliğinin ve kazanılan hakların zayıflamasına neden olmuştur. Dolayısıyla ilk dönem devletin ve kurumlarının yeniden kurulması dönemiydi, ikincisi çoğunlukla kazanımların korunmasıyla sınırlıydı. Birinci dönem 1804'teki ilk ayaklanmayla başlayan Sırp Ayaklanması'nın sonuç aşaması olarak nitelendirilebilir; ikincisi, bir miktar

¹⁰ Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan'ı aşağıdaki yasal düzenlemeler uyarınca vasal bir prenslik olarak kurmuştur: 1815/6 tarihli sözde Sekiz Ferman; 1829, 1830 ve 1833 yıllarının Hatt-ı Şerifleri; 1830 tarihli Berat; 1835 serbest tuz ticaretine ilişkin ferman; 1835 yılında Prens'in İstanbul'dan serbest bırakılmasına ilişkin ferman; 1835 ve 1839 bayrak ve arması üzerindeki fermanlar; Bükreş'te Sırp Ajansı'nın kurulmasına ilişkin 1835 tarihli ferman; 1837 ticaret fermanı; ve 1836 yılında eki eklenen İstanbul Ekümenik Patrikhanesi ile 1831 tarihli Konkordato. Bkz. Šahović, M. K. (1953). *Pregled meğunarodnih ugovora i drugih akata od meğunarodnopravnog značaja za Srbiju od 1800 do 1918* [1800'den 1918'e kadar Sırbistan için uluslararası anlaşmalara ve uluslararası hukuki öneme sahip diğer eylemlere genel bakış]. Beograd.

¹¹ BOA, Y.EE. 41/139.

¹² BOA, HR.SYS. 1384/2.

¹³ Anayasa hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ljušić, R. (1990). "O Ustavu od 1838. godine", *Ustavni razvitak Srbije u XIX veku i početkom XX veka*. Beograd; Ljušić, R. ve Popović D. M. (2004). *Ustav Knjaževstva Srbije:1835* [Sırp Prensligi'nin Anayasası: 1835]. Beograd; Avramović, S. (2010). "Sretenjski ustav - 175 godina posle" [Sretenye Anayasası – 175 Yıl Sonra]. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. S. 58. Beograd; Radojević, M. (2010). "Sretenjski ustav i razvoj političkih ideja i institucija", *Politička revija*, IX (22). S. 3. Beograd.

durgunluğa rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik yeni bir dış politikanın yolunu açarak 1878'de tam bağımsızlığa yol açmıştır. Garaşanin'in bu politikayı şekillendirmedeki rolü büyük önem taşımaktadır.

İliya Garaşanin – Sırp Devlet Adamı

“Naçertanye” yazarının adı, tarih yazımında tanınsa da çoğunlukla adı geçen taslakla anılmaktadır. Naçertaniye'nin Sırp ve Balkan tarihindeki anlamı, içeriği ve tarihsel rolü iyi bilinmektedir. Ancak İliya Garaşanin'in kim olduğuna dair bilgi vermekte fayda vardır.

Devlet adamı, içişleri ve dışişleri bakanı ve başbakan İliya Garaşanin, zengin bir tüccar olan Milutin Saviç'in oğluydu.¹⁴ Garaşanin, babasının evinde özel öğretmenler tarafından eğitilmiştir. Daha sonra Zemun'da bir Rum okulunda okuduktan sonra Orahovica'da bir Alman okuluna giderek Almanca öğrenmiştir. Garaşaninliler, kısmen kişisel dürüstlükleri nedeniyle, kısmen de ulusal kurtuluş mücadelesine yaptıkları önemli katkılar nedeniyle Sırbistan'da saygı duyulan bir aileydi. Büyük ihtimalle Karadağlı Byelopavliç kabilesi kökenli ve 18. yüzyılın ilk yarısında Kraguyefça nahiyesine taşındıkları varsayılmaktaydı. Milutin Garaşanin okuma yazma bilmemesine rağmen eksikliğini de farkındaydı ve eğitime çok takdir etmiştir. Bu nedenle çocuklarına mümkün olan en iyi eğitimi sağlamak için elinden geleni yapmıştı. Siyaset ve devlet yönetiminin organizasyonu konusunda olağanüstü bir yeteneğe sahipti ve bu, şüphesiz üniversite diplomasının eksikliğini telafi etmiştir. Kendisi aslında kendi kendini yetiştirmiş bir politikacıydı ve güçlü bir aile geçmişine sahip olması kariyerindeki nispeten hızlı yükselişine büyük katkıda bulunmuştu (MacKenzie, 1987, s. 25). Deneyimli ve aynı zamanda kendi kendini yetiştirmiş bir politikacı olan prens Miloş Obrenoviç, Garaşanin'in siyasi-idari yeteneklerinin Sırp Prensligi için bu büyük önem taşıdığını farkındaydı. Bu nedenle Garaşanin, henüz yirmi beş yaşında olmasına rağmen o dönemde Sırbistan'da son derece önemli bir birimin, Askeri Polis Departmanı'nın başına atanmıştır. Garaşanin, 1837'de yarbay rütbesini almış ve ertesi yıl Sırp silahlı kuvvetlerinin albaylığına terfi etmiştir. İki yabancı dili (Yunanca ve Almanca) bildiği ve memuriyet görevini başarıyla yerine getirdiği için Konsey üyesi olmuştur (MacKenzie, 1987, s. 28).

Garaşanin'in kariyeri yükselişteydi ancak siyasette bu nadiren büyük çalkantılar olmadan gerçekleşebilirdi. On dokuzuncu yüzyılın otuzlu ve kırklı yıllarının başı, Sırbistan için özellikle iç siyasi alanda büyük bir istikrarsızlık ve kargaşa dönemydi. Zamanla Prens Miloş'un mutlakiyetçi yönetimine karşı önde gelen ve etkili halk savunucularından oluşan güçlü bir muhalefet oluşuyordu (Stranjaković, 1932, s. 83). Onun hükümdarlığından duyulan memnuniyetsizliğin nedenleri farklıydı. Bazıları Prens Miloş'un çoğunlukla devlet tekelleri sayesinde elde edilen muazzam zenginliğine kıskançlıkla bakmaktaydılar. Bu kişilerin tekelin kaldırılmasını ve kârın bir kısmının kendilerine verilmesini istemeleri doğaldı. Öte yandan prensin birçok yetkilisi, onun keyfi idaresini sınırlamak ve böylece kendi nüfuzlarını ve siyasi güçlerini arttırmak istemişlerdi. Bu muhaliflerden bir grup, prensin mutlak iktidarını anayasayla sınırlamaya çalıştıkları için “Anayasa Savunucuları” olarak anılacaktı. Bu grubun liderleri kuşkusuz, gayriresmî olarak, Toma Vuciç Perišiç, Avram Petroniyeviç'in yanı sıra Milutin Garaşanin ve oğullarıydı. İliya Garaşanin, ailesinin diğer üyeleri gibi Prens Miloş'u son derece takdir etmiş ise de ona göre Sırbistan'ın çıkarları her zaman kişisel çıkarların üstündeydi. Bu nedenle, her ne pahasına olursa olsun prensin yanında alamayacağı ve özellikle de Prens Miloş'un gücünün sınırlandırılmasının vatanın daha fazla ilerlemesi adına kesinlikle gerekli olduğu düşüncesindeydi. (Stranjaković, 1932, ss. 84-85).

¹⁴ İliya Garaşanin, 28 Ocak 1812'de Kraguyefça bölgesinin Garaşi köyünde doğmuştur. Doğumundan birkaç gün sonra ailesinin geri kalanıyla birlikte Belgrad kalesinde gözaltına alınmıştır. Bunun nedeni İliya'nın babası Milutin Saviç'in Sırp lider Kara Yorgi ile yaşadığı çatışmada bulunabilirdi ve bunun ardından Garaşanin ailesinin reisi haydutlara sığınmıştır. Bu çatışma sonucunda ortaya çıkan dramatik durum, sonunda olumlu bir şekilde çözülmüştür. Milutin, Kara Yorgi ile barışıp ailesinin Garaşi köyüne dönmesine izin verilmiştir. İliya'nın babasının Sırp Ayaklanması'nın önemli bir katılımcısı olduğunu, her iki ayaklanmada da savaşçı olduğunu ve Miloş Obrenoviç'in ilk hükümdarlığı sırasında Yasenica bölgesinin prensi olduğunu belirtmek önemlidir. Bkz. Popov, Č. (2004). *Srpski biografski rečnik* [Sırp Biografik Sözlüğü]. Novi Sad: Matica srpska. ss. 616-624.

Prens Miloş'un ayrılışından sonra bir süre Eflak'ta kalmıştı. Babası ve erkek kardeşi gibi Garaşanin de Toma Vuciç Perişiç ile olan iyi ilişkileri nedeniyle prens Mihailo'nun ilk hükümeti sırasında Karacorveviç hanedanının dönüşü için destek arayan Anayasa Savunucuları'nın yanında yer almıştı (Jakšić ve Stranjaković, 1937, s. 96; MacKenzie, 1987, s. 31). Garaşanin'in devlet işleriyle uğraştığı dönem ikiye ayrılabilir: Anayasanın ortaya çıkış dönemi (1838-1858) ve Obrenoviç'in ikinci yönetimi (1859-1867). Birincisi, Sırp Prensligi'ne verilen hakların ihlaliyle karakterize edilirken (1856 Paris Antlaşması hariç), ikincisinin temel özelliği bu hakların gerçekleştirilmesi ve daha da genişletilmesi idi (Ljušić, 2008, ss. 133-134).

Anayasa Savunucuların Döneminde Memuriyet (1842-1858)

Anayasa Savunucuların Dönemi on altı yıl sürdü. Bu, Prens Miloş Obrenoviç'in ataerkil despotizminden bir kopuşu temsil ediyordu. Bu grubun Sırbistan'daki en büyük nüfuzu sırasında, Sırbistan'ı modernleştirmek ve Avrupa devlet modeline yaklaştırmak amacıyla bürokratik aygıt dağıtıldı ve o döneme özgü kurumlar kuruldu.

Anayasa Savunucular Prens Miloş Obrenoviç'in otokrasisine karşıydı. Miloş'un yetkilerini sınırlayacak bir anayasa ve yasanın çıkarılmasını savunmuşlar, Türk Anayasası'nın kabulü ve ardından Prens Miloş (1839) ve Prens Mihailo'nun (1842) tahttan çekilmesi için mücadele etmeyi başarmışlardı. Kendi çıkarılarını korumak için hukukun üstünlüğünü kurmak istemişlerdi. 1842 yazında Toma Vuciç Perişiç'in önderlik ettiği Prens Mihailo'ya karşı çıkarılan isyan, Anayasa Savunucularının zaferi ve Aleksandar Karacorveviç'in prens ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Anayasa Savunucular Prens Aleksandar'ı tahta çıkardıkları için onun hükümdarlığı döneminde ülkeyi büyük ölçüde yönettiler. Anayasa Savunucular rejiminin kurucuları şunlardır: Toma Vuciç Perişiç, Avram Petroniyeviç, Stoyan ve Aleksa Simiç, Milutin ve İliya Garaşanin. Anayasa Savunucular hukukun üstünlüğünü, daha fazla ekonomik özgürlüğü ve eğitimin ilerlemesini vurgulamışlardı. Onların 1842'den 1858'e kadar olan yönetim dönemine, Prens Aleksandar Karacorveviç ile sürekli bir iktidar mücadelesi damgasını vurmuştur. Bu dönemde Devlet Konsey'in karar alma yetkisi Prens Aleksandar ve Meclis'ten daha büyüktü. Anayasa Savunucuları rejimi, 1858'de Prens Miloş Obrenoviç'in iktidara dönmesiyle Az. Andrey Meclisi'nde sona ermiştir (Jakšić ve Stranjaković, 1937, ss. 96-112).

1842 yılında Büyük Güçlerin yardımıyla Anayasa Savunucuları Sırbistan'a dönmeyi başarmışlardı. Bir yıl önce Vuciç ve Petroniyeviç İstanbul'da kalmış ve o zamanki Sırp temsilci tarafından Prens Mihailo'ya raporlar gönderilmiştir.¹⁵ Raporlarda prence, adı geçen Vuciç, Petroniyeviç ve diğer Anayasa Savunucularının Bâbîâli ile işbirliği yaptığı ve prensi tahttan indirmek için Sırbistan'a dönmeyi planladıkları söylenmiştir.¹⁶ Batılı devletlerin desteğiyle çevrelenen ve Toma Vuciç Perişiç liderliğinde bir isyan düzenmişlerdi ve Prens Mihailo Obrenoviç'i devirebilirlerdi (Jakšić ve Stranjaković, 1937, s. 94). Anayasa Savunucularının gözetiminde, Aleksandar Karacorveviç Sırbistan prensi olarak seçilmiş ve meclis toplanmıştır. Vuciç'in İsyanı¹⁷ sırasında İliya Garaşanin'in babası ve erkek kardeşi acımasızca öldürülmüştür. Garaşanin, o büyük aile trajedisinin haberini Eflak'taki hasta yatağında almıştı. Ancak sevdiklerinin yasını tutacak fazla vakti yoktu. Kısa süre sonra Sırbistan'a dönüp bir kez daha danışman olarak atanmış, ancak aynı zamanda İçişleri Bakanı Vuciç'in asistanlığına getirilmiştir. (Popov, 2004, 616). Anayasa Savunucularının iktidar mücadelesi sırasında Garaşanin'in belki de en büyük fedakarlığı yaptığı ve yeni yöneticilerin bu aileye karşı bir borçluluk hissettiği tartışmasıdır. Ancak bu başarının temelinde

¹⁵ Savić, A. (2023). "İlija Garaşanin i Obrenovići u emigraciji: (1843- 1859)". *Dinastija Obrenović i proglašenje Kraljevine Srbije: tematski zbornik radova*. Niš: Narodni muzej, 385-401.

¹⁶ Sırbistan Devlet Arşivi (SDA), Mita Petroviç Koleksyonu (MPK): 8008. Anayasa Savunucularının liderinin İstanbul'dan Sırbistan'a dönüşüne ilişkin sadrazamın Prens Mihailo Obrenoviç'e yazdığı mektup. MKP: 8011.

¹⁷ SDA, Dışişleri Bakanlığı, Dış Departman Evrakları (DB-DDE): 1961. Vuciç'in İsyanı, Toma Vuciç Perişiç'in Prens Mihailo Obrenoviç'e karşı önderlik ettiği bir isyandır. İsyan, Prens Mihailo'nun Sırbistan'ı ve prens pozisyonunu terk etmek zorunda kaldığı 30 Ağustos'tan 7 Eylül 1842'ye kadar olmuştur. Bkz. Popović, R. J. (2003). *Toma Vučić Perišić*. Beograd.

sadece fedakarlıklar değil, Garaşanin'in olağanüstü yetenekleri de yatmaktadır. Bu, özellikle Petroniyeviç ve Vuciç'in Rusya'nın baskısı altında Sırbistan'ı terk etmek zorunda kalmasından sonra, takip eden aylarda ve yıllarda en iyi şekilde ortaya çıkmıştır.

Prens Aleksandar Karacorveviç Sırp tahtına çıktığında henüz otuz altı yaşındaydı. Bir devlet adamı olarak siyasi becerileri ve deneyimi, o dönemde sahip olduğu isimle, makamla ya da Sırp halkının talep ve ihtiyaçları ile örtüşmüyordu. İktidarının büyük bir kısmında, Anayasa Savunucuları'nın kendisine dayattığı nüfuza karşı mücadele ettiği ve karar alma özgürlüğüne kesinlikle sahip olmadığı için, Sırbistan'ı zor zamanlarda yönetmeye tamamen hazırlıksız, kafası karışık ve kararsız bir yönetici olarak hatırlandı. Öte yandan Anayasa Savunucular dahi tüm ülkede umdukları etkiyi elde edemediler. 1840-1860 arasındaki bu dönemde uluslararası koşullar da Sırbistan'ın lehine olmadı. Ancak Sırbistan'da konsoloslukların açılmasıyla başlayan ve Avrupalı güçlerin Prenslığın siyasi yaşamındaki daha aktif rolünü vurgulayan büyük güçlerin daha büyük ilgisinin önemli başlangıcını işaret ettiler. Rusya, Aleksandar Karacorveviç'in seçilmesine, onun iktidara gelişinin meşru ilkeleri ihlal etmesi ve Obrenoviç hanedanının haklarını ihlal etmesi nedeniyle karşı çıktı. Rusya, Obrenoviç hanedanının Sırp Prenslığı'ni yönetebilecek meşru bir hanedan olduğunu onaylayan uluslararası belgelerin garantörüydü.

Bu koşullar sayesinde, 1843'te Garaşanin, hükümetin en önemli departmanı olan içişleri görevini devralmış; bu dairenin yetkisi altında askeriye ve polis güçleri, ekonomi, sağlık ve ulaştırma yer almıştır. Prens Aleksandar Karacorveviç ona başbakanlık ve dışişleri bakanlığı görevlerini devralmasını da teklif etmiş, ancak Garaşanin bu teklifi reddetmişti (MacKenzie, 1987, s. 45). O zamanlar sadece otuz bir yaşında olmasına rağmen bu görevleri kabul etmek için çok genç olduğu gerekçesini öne sürmüştü. Ancak Garaşanin'in bu teklifi reddetmesinin gerçek nedeni onun ihtiyatlı olmasında yatmaktaydı. Hükümetteki en yüksek pozisyonu kabul ederse içişleri bakanlığından ayrılmak zorunda kalacağı fikrindeydi. Bu, prens kendisine tamamen sadık birini bu kilit pozisyona atama fırsatı verecekti. Bu koşullar altında prens, tüm iktidar aygıtını kontrolü altına alacak ve mutlak iktidarını kurma yoluna gitmesi yönünde sürekli bir tehdit söz konusu olacaktı. Anayasa Savunucuları böyle bir senaryoyu riske atmaya hiçbir şekilde hazır değildi. Bu nedenle Garaşanin içişleri bakanlığını korudu ve bu pozisyon sayesinde, yalnızca nitelikleri ve kişisel inisiyatifleriyle kendisini hükümette kilit bir figür olarak kabul ettirmeyi başarmıştır. Obrenoviç'in isyanlarını bastırması ve komplolarını bozmuştur. Güçlü bir polis ve güvenlik aygıtı ile güçlü bir devlet yönetim sistemi kurulması hedeflenmiştir (Jakšić ve Stranjaković, 1937, s. 102).

Anayasa Savunucular döneminde çıkarılan en önemli yasa 1844 tarihli Medeni Kanun'du. Avusturya medeni mevzuatı temel alınarak oluşturulmuştu. Bu düzenleme, özel mülkiyetin sınırsız, korunan ve mutlak bir kategori olduğunu ilan etmekteydi. Bu, Sırbistan'da ekonomik yaşamın özgürce gelişebileceği bir ortam yarattı; bu, modern bir devlet inşa etmek ve prens, anayasanın savunucuları ve Prens Miloş Obrenoviç liderliğindeki muhalefet arasındaki siyasi gerilimleri hafifletmek için çok şey ifade ediyordu. Bu dönemde devlet işlerine etkisi açısından birinci sınıf bir sosyal sınıf hâline gelen devlet bürokrasisinin konumu oluştu. O dönemde prenslikte henüz gelişmiş bir sivil sınıf yoktu, memurlar ayrıcalıklı bir konuma sahip bir sosyal gruptu. Her ne kadar memurlar farklı eğitim seviyelerine sahip olsalar ve yetki sınırlarını aşabilseler de varlıkları ve çalışmaları ile memuriyete düzen getirmişlerdir (Bataković, 2010, s. 153).

Garaşanin ve Naçertaniye (1844)

Anayasanın Savunucular Dönemi'nde Sırp Prenslığı ulusal politikasını geliştirdi. Prens Miloş Obrenoviç ve ondan önce Kara Yorgi, tüm Sırp'ları tek bir ulusal devlette birleştirmeye çalıştı. Bu Sırp ulusal devleti, Sırbistan'ın yanı sıra Hersek, Bosna ve Eski Sırbistan'ı (Kosova, Metohiya, Raška, kuzey ve batı Makedonya) içerecektir (Bataković, 2010, s. 154). Her ne kadar anayasayı savunan rejim padişahla iyi ilişkiler sayesinde iktidarda kalsa da Bâb-ı Âli'nin desteğiyle, Sırp'lar özerkliklerinin olduğu bu dönemde dış politikayı bağımsız olarak yürütmeye çalıştılar.

Sırp tarihine ait hiçbir belge tarihçiler, politikacılar ve okuyucular arasında Garaşanin'in Naçertaniye'si kadar ilgi ve merak uyandırmamıştır. Bu program Sırp kamuoyu tarafından 1888'den beri

bilinmiş ve ilk kez 1906’da yayımlanmıştır.¹⁸ Program ancak yıllar içinde yeniden basılmış, Lyuşić (Ljušić) eleştirel bir baskı hazırlamıştır.¹⁹ Programda Sırp siyasetçi ve devlet adamı Garaşanin’in vizyonu, Sırp devletinin geleceğinin nasıl olması gerektiği fikri yer almıştır (Ljušić, 2004, s. 11).

İliya Garaşanin, ülkenin iç düzenini ve anayasal savunma rejimini güçlendirmekle görevlendirildi. Yasalara saygı gösterilmesi gerektiğine dikkat çekti. Sırbistan’daki anayasa ve veraset meseleleri iç bağımsızlığın korunmasıyla bağlantılıydı. Garaşanin uzun süredir içişleri bakanlığında görev yaptığı için bu önemli konuyla ilgileniyordu. İç bağımsızlığa yönelik bir tehdit yalnızca Osmanlılardan değil aynı zamanda diğer devletlerden, özellikle Habsburg Monarşisi ve Rusya’dan geliyordu. Avusturya ve Rusya etkilerini Sırbistan’ın ulusal özerkliği açısından potansiyel olarak en tehlikeli faktörler olarak görmüştür. Garaşanin (1844 Naçertaniye’de) Avusturya’nın “Sırp devletinin daimi düşmanı olacağı” yönündeki değerlendirmesini kariyerinin oldukça erken bir döneminde ortaya koymuştur. Garaşanin yazışmalarında birçok kez “Avusturya’nın gücünü küçük ve zayıf Sırbistan’ı tehlikeye atmak için kullanmak niyetinde olduğunu” vurgulanmıştır (Ljušić, 2008, ss.147-148).

Naçertaniye birkaç kez Sırpça olarak yayınlanmıştır.²⁰ İlk kez Milenko Vukiçević tarafından yayınlanan Naçertaniye, daha sonra Czartoryski’nin *Nasihatler ve Zach’ın Planı* metni Dragoslav Stranyakoviç tarafından yayınlanmıştır. Araştırmacılar Vukiçević ve Stranyakoviç’in çalışmalarından faydalanmışlardır.

“Naçertaniye” Polonyalı göçmenlerin, özellikle de liderleri Adam Czartoryski ve onun Sırbistan’daki elçisi Çek Franya Zach’ın etkisiyle yaratılmıştır. Czartoryski’nin Sırbistan’ın politikasını nasıl yönlendirmesi gerektiğine dair tavsiyesine dayanarak, Garaşanin’in “Naçertaniye”yi yazmasına temel oluşturan *Zach’ın Planı* oluşturulmuştur. Garaşanin, *Zach’ın Planı*’nı yalnızca geliştirip Sırbistan’ın o dönemdeki gerçek olanaklarına uyarlamıştır. Aslında Czartoryski’nin *Nasihatlar*’ı David Urquhart’ın fikir ve yazılarına²¹ dayanılarak yazılmıştır.²² *Zach’un Planı*, Czartoryski’nin *Nasihatlar*’ına dayanıyordu. Garaşanin’in “Naçertaniye”si *Zach’ın Planı* temel alınarak yazılmıştır. Urquhart, yazılarını Prens Miloş Obrenoviç ve Dimitriye Davidoviç ile yaptığı görüşmelere dayanarak hazırladı, dolayısıyla bu ikisi bu fikirlerin ana kaynağı olmuşlardır. Dragoslav Stranyakoviç, *Zach’ın Planı’nın* yaklaşık %90’ının Naçertaniye’de devralındığını iddia etmişti. Slobodan Markoviç’in tablosunda bu oran Garaşanin’inkinden biraz daha olumlu; eklenen ve değiştirilen kelimelerin %15,6’sına kıyasla alınan toplam kelime sayısı %84,4’tür.²³ Ljušić’e göre, “sorun, alınan kelimelerin veya metnin sayısı değil, birçok önemli fikrin

¹⁸ Naçertaniye’nin ilk yayını: Vukićević, M. (1906). “Program spoljne politike Ilije Garašanina na koncu 1844. godine” [İliya Garaşanin’in 1844’ün Sonundaki Dış Politika Programı]. *Delo*, Vol. 38, No.1, 321– 336.

¹⁹ Program orijinal haliyle korunmamış, bu da çalışmasıyla ilgili bir takım olumsuz sonuçlar bırakmıştır. Sırbistan Milli Kütüphanesinde saklanan iki nüshası bulunmaktadır. Bkz. Ljušić, R. (2004). *Knjiga o Načertaniju*. Beograd.

²⁰ Naçertaniye, Thim József tarafından Macarcaya çevrilmiştir. (A Magyarországi 1848–49-iki Szerb főlkéles története, I-II, Budapeşte 1940, 14–25). İngilizce olarak Paul N. Hehn tarafından yayınlan Naçertaniye (The Originis of Modern–Serbism: The 1844 Nacertanie of Ilija Garasanin, East European Quaterly, 2, 1974, 158–169), Fransızca olarak da yayınlanmıştır. (Mirko Grmek, Le nettoyage ethnique. Documents historiques sur une ideologie serbe, Paris 1993, 64–80). Almanca olarak Otto Kronsteiner tarafından (Die Slawischen Sprachen, Wien 1993, 44–89) ve Rusça olarak Konstantin Nikiforov tarafından yayınlanmıştır. (Nachertanije Ilii Garašanina i vnešnaya politika Serbii v 1842–1853 gg, Moskova 2015, 235–249).

²¹ Urquhart, D. (1989). *A fragment of the history of Serbia : 1843*. Belgrade: Archives of Serbia. David Urquhart İskoç bir diplomat, yazar ve politikacıydı ve 1847’den 1852’ye kadar Britanya Parlamentosu Üyesi olarak görev yaptı. 1827’de Urquhart, Yunan Bağımsızlık Savaşı’nda milliyetçi davaya katıldı. Ciddi şekilde yaralanan Urquhart, sonraki birkaç yılını İngiliz hükümetine yazdığı mektuplarda Yunan davasını savunarak geçirdi. 1831 yılında Sir Stratford Canning’in Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki sınırı belirlemek üzere İstanbul’a gönderdiği misyona atandı.

²² Štermenski, J. P. (2010). “David Urquhart and the Links of Serbia with the Ideas of the Polish Emigration”. Belgrade Historical Review. S. 1, 121-135. Štermenski, J. P. (2014). David Urquhart the First British Diplomat in Serbia. Belgrade: Akademska misao.

²³ Marković, S. G. (2013). “Poreklo i dometi Saveta knjaza Čartoriskog, Plana Františka Zaha i Zah-Garašaninovog Načertanija”. Dva veka moderne srpske diplomatije, 103-135.

değiştirildiği ve Sırbistan'ın ihtiyaçlarına ve dış politikasına uyarlandığı değişikliklerin anlamı ve özüyle çözülebilirdi.” (Ljušić, 1991).

Bu programa göre Sırbistan'ın amacı Bosna-Hersek, Eski ve Güney Sırbistan, Karadağ ve Kuzey Arnavutluk'taki yurttaşlarının kurtuluşu için savaşıdır. O bölgedeki halkın birleştirilmesiyle Çar Duşan'ın imparatorluğu yeniden kurulacak ve Sırlar, tarihî hak ilkesine dayalı ulusal birleşmelerini gerçekleştirecektir. Böylece güçlenen Sırbistan'ın ikinci aşamada, başta Osmanlı İmparatorluğu'ndan, ardından Avusturya'dan gelenler olmak üzere diğer Güney Slavların etrafında toplanacağı Piyemonte rolünü üstlenmesi gerekecektir.²⁴ (Jakšić ve Stranjaković, 1937, s. 106).

Aslında Garaşanin, Balkanlar'da etnik sınırları birinin zararına olmadan çizmenin son derece zor olduğunu çok iyi anlamıştır. Bu nedenle ona göre tüm Balkan halklarının hayati çıkarı, Büyük Güçlerin baskısına direnebilecek, uluslararası politikanın sadece nesnesi değil, konusu da olabilecek ortak ve güçlü bir uluslarüstü devlettir. Garaşanin elbette bunun bir gecede başarılamayacağını ancak çok fazla ısrarcı ve özenli çalışma gerektirdiğini anlamıştır. Bu nedenle Balkan Yarımadası'nda tam bir istihbarat-propaganda ağı geliştirilmiştir. Bu gizli teşkilatın omurgasını, belli bir bölgeye yeni üyeler kazandırmak ve nüfuzlarını yaymakla görevli mütevellî heyeti oluşturmuştur. Bu ağın yönetim organı olan gizli komitenin başkanına resmî olarak yakın ortağı Yovan Marinoviç ve gayriresmî olarak bizzat Garaşanin başkanlık etmiştir. Oluşturulan istihbarat yapısının görevi, Sırp yanlısı propagandayı yaymak, tüm önemli bilgileri toplamak ve doğru zamanda genel bir Balkan ayaklanmasını başlatabilecek bir personel yapısını organize etmek olmuştur (MacKenzie, 1987, s. 84-85).

Anayasa Savuncularının Osmanlılar'a karşı sempatik bir tavırla iktidara geldiği bir gerçektir. Naçertaniye'yi hazırladığı dönemde Garaşanin'in Osmanlı yanlısı duruşu oldukça açıktır. Aynı yıl (1844) Toma Vučić Perišić'e şunları yazmıştır: “Mevcut hükümet Bâbüalî konusunda oldukça hevesli.” Zamanla bu sempati azalmıştır. Sonuçta bu, farklı bir siyasi inançtan ziyade, Anayasa Savuncularının Obrenoviç hanedanını devirip kendi rejimini kurma yönündeki siyasi çıkarlarından kaynaklanmıştır. Garaşanin'in Naçertaniye'si, Anayasa Savuncuları rejiminin henüz yeterince sağlam bir şekilde kurulmadığı bir dönemde ortaya çıkmıştır ve Garaşanin'in sempatik tutumunu aslında onun ulusal çabalarına bir kılıf olarak yorumlamak mümkündür (Ljušić, 2008, s. 154).

Naçertaniye'yi analiz ederken, Garaşanin'in nasıl bir Sırp devleti tasavvur ettiğini belirlemek ve bu tartışmalı ve övülen belgenin hangi unsurlarının Sırp, Büyük Sırp ve Yugoslav olarak tanımlanabileceğini belirlemek önemlidir. Naçertaniye'nin önünde iki belge vardır: Czartoryski'nin Danışmanları ve Zach'in Planı. Naçertaniye, Sırp ulusal politikasının ayrıntılı bir taslağıydı. Bir giriş bölümü ve iki bölümden oluşur: “Sırbistan Siyaseti” ve “Sırp Davasına Ulaşmanın Yolları Üzerine” (beş alt bölüme ayrılmıştır). Giriş ve ilk bölüm, Garaşanin'in gelecekteki Sırp devleti hakkındaki fikirlerini içerdiğinden belgenin temelini oluşturur.

²⁴ İtalya 1848'den sonra bölünmüş durumdaydı. İtalyanlar arasında tek millete ait olma duygusu güçleniyordu. Kuzey İtalya'daki güçlü ekonomik gelişme nedeniyle İtalyan devletlerinin birleşme ihtiyacı yoğunlaştı. Piyemonte Krallığı ekonomik açıdan en gelişmiş olanıydı. İtalyan mili birliğinin gerçekleştirilmesinde Kont Camille Benso de Cavour büyük rol üstlendi. Piedmont'un rolü, 1852'de vatansız ve liberal politikacı olan Cavour'un başbakan olmasıyla çok aktif hale geldi. İtalya'nın birliğini ve burjuva reformlarına dayalı siyasi düzenlenmesini yeniden canlandıran Risorgimento hareketinin başına geçti. Cavour bunları ilk olarak Piyemonte'de uygulamaya başlamıştı. İtalya'nın yabancı yönetimden kurtulabileceğine ve yalnızca Piyemonte'nin askerî hareketi ve yabancı bir gücün askerî desteğiyle birleşebileceğine inanıyordu. Onun yanı sıra Fransa İmparatoru III. Napolyon'u unutmamak gerekir. Başbakanı Cavour, Fransa'nın yardımıyla İtalyan devletlerini birleştirmeye çalıştı. İmparator III. Napolyon ve Cavour, Avusturya'ya karşı savaşa girmeye karar verdi. Bu savaş, İtalya'nın 1861'de birleşmesinin yolunu açtı. Lombardiya ve Venedik'in Piyemonte'ye, Nice ve Savoy'un da Fransa'ya ait olması gerekiyordu. 1859'da Avusturya, Solferino Muharebesi'nde yenildi. Lombardiya, Piyemonte ve Venedik'e bağlıydı. Fransa aniden savaştan çekildi ve bundan memnun olmayan İtalyanlar, Fransa ile ittifakı bozdular. Aynı zamanda Parma, Modena ve Toskana'da da ayaklanma çıktı ve 1860'ta Piyemonte'ye katıldılar. İtalyan devletlerinin Sardunya Krallığı ile birleşme yönündeki devrimci hareketleri ve özelemleri devam ediyor. 1860 yılında Napoli Krallığı'nda Giuseppe Garibaldi başkanlığında bir ayaklanma patlak verdi. Napoli'deki Bourbonların mutlak gücü devrildi ve Piyemonte ile birlik ilan edildi. Böylece 1861'de İtalya Krallığı kuruldu. Kralı II. Vittorio Emanuele İtalya'nın ilk kralı oldu. Armaoğlu, F. (2022). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*. İstanbul: Kronik, ss. 293-305.

Belgenin geri kalanı Sırp propaganda politikasına ilişkin yönergeler sunmuştur. Garaşanin'in motivasyonu, Sırbistan'ın "geleceği için bir plana" ihtiyacı olduğu yani dış politikasını "daha uzun bir süre boyunca" takip edilmesi gereken bir rotaya oturtması gerektiğiydi. Garaşanin hedefin gerçekleştirilmesi için bir son tarih belirlemediğinden tahminlerinin ne olduğu belirsizliğini korumuştur. "Sırbistan Türk yönetimi altındayken" ortaya çıkma hedefine ulaşmak için hazırlıkları öngördüğü göz önüne alındığında, bunun gerçekleşmesini en erken Sırbistan'ın vasal statüsü sona erene kadar beklemediği varsayılabilir. Beklentileri ne olursa olsun geleceğe olan inancın korunması gerektiğinde ısrar etmiştir. Garaşanin'in ölümünden sadece dört yıl sonra Prenslik tamamen bağımsız hale gelmişti (1878), ancak bu ülke onun vizyonunun yakınında değildi (Ljušić, 2008, ss. 154-173; Jakšić ve Stranjaković, 1937, ss. 103-107).

Fransa'da 1848 Şubat İhtilalleri'nin etkisiyle, küçük Avrupa ülkeleri dışında, Avusturya devletinin bazı eyaletlerinde irili ufaklı isyanlar çıkmıştır. Viyana'daki isyanın siyasi bir karakteri vardı: Metternich'in mutlakiyetçiliğine karşı mücadele. Macaristan, Hırvatistan ve Voyvodina'da ise bu mücadele ulusal nitelikteydi: Habsburg Monarşisi çerçevesinde ulusal özyönetim mücadelesi. Avusturya'da yaşananların o bölgede yaşayan Sırlar arasında da yankı bulması doğaldı. Sırlar, Macar yönetimine isyan ederek dinî, siyasi ve ulusal haklar talep etmiştir. Mücadele, yalnızca Voyvodina'da sistematik Macarlaştırmayı yürüten Macarlara yöneliktir. Voyvodinalı Sırlar da yardım için Sırp prensi Aleksandar Karacorveviç'e başvurmuşlardı. Prens ve Sırp hükümeti Voyvodina'daki Sırp hareketine karşı belli bir tavır takınmışlardı. Bu hareketle ilgili tüm olayları takip edip temsilcilerinin yardımıyla cephede daha aktif rol almışlar, daha doğrusu parayla, silah ve gönüllüler göndererek Sırlara yardım etmişlerdi. Sırp hükümetinin Voyvodina'daki Sırp Hareketi'ne yönelik bu tutumu nedeniyle şüphesiz en büyük övgüyü İçişleri Bakanı İliya Garaşanin hak etmiştir. Voyvodina'ya gidecek ve Macarlara karşı mücadelede Sırlara yardım edecek mümkün olduğunca çok sayıda gönüllü asker toplamak için mevcut tüm imkanları kullanmıştır. O sıralarda Garaşanin sadece Sırbistan'ın iç politikasında değil, aynı zamanda dış politikasında da asıl söz sahibiydi (Jakšić ve Stranjaković, 1937, ss. 123-124).

Ancak Sırbistan'ın Avusturya'daki harekete karşı tutumu, Bâbiâli'nin ve başta Rusya olmak üzere Büyük Güçlerin Avusturya'daki olaylara karşı tutumuna da bağlıydı. Osmanlılar baştan itibaren az çok tarafsız bir pozisyon almışlar ama bir noktada Bâbiâli'nin hâlâ Macarları desteklediği görülmüştür. Rusya ise başından beri kendisini Avusturya'nın yanında bulundurmuyordu. Bu durum Sırlar için önemliydi, çünkü hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı özerk bir eyalet olan Sırp Prensligi'nin dış politikayı tek başına ve yaptırımlar olmadan yürütebilmesi mümkün değildi. Yani daha başlangıçta Bâbiâli tarafından Voyvodina'ya silah ve gönüllü gönderilmemesi konusunda uyarı gönderilmiştir (Özkan, 2011a, 96-97; Jakšić ve Stranjaković, 1937, ss. 125). Sırp hükümeti, Macarlara karşı Voyvodina'daki Sırlara yardım ederek, Macar hareketine karşı tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur. Macarlar, Avusturya'daki Sırp halkının düşmanıydı, dolayısıyla Prenslik'teki Sırları da düşmanı olarak görmüşlerdi. Ancak 1849 yılında Viyana sarayının Sırlara karşı tutumu değişmeye başlayınca ve Sırp halkına verilen sözler yerine getirilmeyince, Garaşanin liderliğindeki Sırp hükümeti Macar temsilcisiyle görüşmelere başlamıştır. Hükümet bu şekilde Sırlara daha fazla fayda sağlayacaklarına inanmıştır. Garaşanin, Macarlarla müzakereleri yürütürken çok dikkatli ve ihtiyatlı davranmıştır (Jakšić ve Stranjaković, 1937, ss. 128-129).

Macar-Sırp anlaşmasının sonuçlanması ve Avusturyalıları karşı ortak eylemler, Rusya'nın Macarlara karşı tutumuna bağlıydı. Fransa, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu Macarlara sempati duyduğundan Prenslik bu açıdan tehlikede değildi. Bu nedenle Garaşanin müzakerelere başlama cesaretini gösterebildi. Garaşanin, hiçbir zaman desteklemediği Viyana sarayına karşı tavrını ne zaman değiştirmesi gerektiğini çok iyi bilen oldukça yetenekli bir politikacıydı. Garaşanin, Macar tarafıyla yapılan bu görüşmelerde dahi dikkatli davranmış ve aceleye gelmek istememiştir. Rusya, Avusturya monarşisini kurtarmak ve Fransa, İngiltere ve Osmanlıların müdahaleye itiraz etmemesi için Macaristan'a askeri müdahalede bulunmaya karar verdi. Bu durum, Garaşanin'in Macarlarla müzakerelerden vazgeçmesine neden oldu. Garaşanin, Sırbistan'ın Avusturya ile ittifakını hiçbir zaman desteklememiş, bu nedenle bu müdahaleden sonra Macar mültecilere açıkça yardım etmiştir. Ancak Sırbistan, Macarlara karşı Voyvodina'daki Sırlara yardım ederek aslında anayasal savunma dış politikasının ruhuna ve Naçertaniye'nin fikirlerine aykırı olarak Habsburg Monarşisini savunmuştur. Garaşanin bunu inkâr etmeye çalışmış ve bu nedenle Avusturya mahkemesi ve hükümetinin kendisine sunduğu emri kabul etmeyi reddetmiştir.

Sırp Prenslığı 1848/49'da Voyvodina'daki Sırlara yardım ederek yine de bir şeyler kazanmıştır. Kazanç öncelikle ahlaki nitelikteydi. Prenslığe bağlı Sırlar, Sava ve Tuna nehirlerini engelsiz geçerek Voyvodina topraklarına girmeyi, yabancı yönetimi altında yaşayan kardeşleriyle temas kurmayı ve bu sayede Sırlar arasındaki ulusal ve etnik bağ duygusunu güçlendirmeyi başarmışlardı. Bu daha sonra yaşanacak olaylar açısından önemli olacaktır (Jakšić ve Stranjaković, 1937, ss. 128-129). Prens Aleksandar Karacorčević 1848 İhtilalleri'nde tarafsız kaldığı için Avusturya ve Rusya tarafından kendisine bir imtiyaz nişanı ve berat verilmiştir (Özkan, 2011a, 102-103).

Ancak Garaşanin'in tüm çalışmaları 1853'te geçici olarak askıya alınmıştır. Avram Petroniyeviç'in ölümünden sonra Garaşanin 1852'de göreve başlayıp aynı anda Başbakan ve Dahiliye müdürü olmuştur. Ertesi yıl, 1853'te, Rusya'nın baskısıyla yerine Prens Aleksandar getirilmiştir. Doğu Sorunu'nu açmaya hazırlanan ve Garaşanin'in Sırbistan'ın kaderini her şeyden önce Fransa'ya bağladığını bilen Ruslar, onu bastırmaya karar vermiştir. Zaman Garaşanin'in haklı olduğunu göstermiştir. 1853'ten 1856'ya kadar süren Kırım Savaşı'nda Rusya, Batı devletler ve Osmanlılar'dan oluşan bir koalisyon tarafından mağlup edilip Balkanlar'daki nüfuzu önemli ölçüde azaltılmıştır. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlara yönelik himayesinin yerini daha sonra bir "Avrupa himayesi" almıştır. Bu savaşta Sırbistan, Garaşanin'in temsil ettiği gibi kenarda kalmış ve bu nedenle herhangi bir kayıp yaşamamıştır. Dış politikadaki bu büyük değişikliğin ardından prens Aleksandar, kaderini Avusturya İmparatorluğu'na bağlamıştır. Ayrıca en yakın çevresinin desteğiyle ülkede otokratik bir yönetim biçimi kurmaya çalışmıştır. Elbette hem iç hem de dış politika, çeşitli çıkar çevrelerinin ve bireylerin memnuniyetsizliğine neden olmuştur. Garaşanin ve Anayasa Savunucuları, ne Miloş'a ne Mihailo Obrenoviç'e, dolayısıyla da Aleksandar Karacorčević'e otokratik yönetim tarzına tolerans göstermemişlerdi (Jakšić ve Stranjaković, 1937, ss. 149-154).

Sırbistan'ın Bâbîâli ve Büyük Güçler ile İlişkilerinde Garaşanin'in Rolü

1838 "Türk" Anayasası, Garaşanin'in Sırp siyasetindeki aktif rolüyle aynı zamana denk gelen otuz yıl boyunca resmî olarak yürürlükteydi. Şubat 1839'daki resmî ilanından önce bile tartışılan Anayasa, 1869'da Naiplik Anayasası ile değiştirilene kadar yanlış yorumlamaların ve rekabetlerin kaynağı olarak kalmıştır. Anayasa Savunucuları özellikle Osmanlılara karşı sempatik tavırları nedeniyle eleştirildiler, ancak belirtildiği gibi "inançtan değil, tamamen siyasi zorunluluktan" hareket etmişlerdi (Vučković, 1957, s. 43).

Garaşanin'in iç ve dış politika görüşleri ve eylemleri birbirinden ayrılamaz. Öncelik verilecekse, iç politikalarını şekillendiren şey dış politika düşünceleriydi. İç ve dış politika arasındaki bağlantıyı en iyi Garaşanin'in kendisi ifade etmiştir: "Bir ulusun tarihi varlığı, bir devlete sahip olmanın doğal zorunluluğu tarafından ön koşullandırılmıştır. Devlet olmadan insanın ne hayatı ne de tarihi vardır" (Ljušić, 2008, ss. 134-135). Sırp-Osmanlı ilişkilerindeki sayısız soruna çözüm bulma konusunda sürekli baskı altında olan Garaşanin, açıkça modern Sırp devletinin temelini oluşturan tüm yasal belgeleri incelemek zorunda kalmıştır. Bu konuları özel olarak ele alan herhangi bir yazı bırakmadıysa da Sırbistan'ın Bâbîâli ile ilişkilerindeki belirli bir sorunu ele alan yazılar yazmıştır. Osmanlı tarafına sürdürülebilir öneriler sunabilmek için Garaşanin'in çeşitli Osmanlı fermanlarına, beratlarına veya Rus-Osmanlı barış anlaşmalarına başvurması ihtiyaç olmuştur. O, bu belgeleri incelerken, herhangi bir belge veya Sırbistan'ın özerkliğiyle ilgili belge külliyatı hakkında genel değerlendirmeler yapmadan, notlar almış ve içeriklerini analiz etmiştir. Garaşanin'in yazıları Sırbistan'ı nadiren devrimci kökene sahip modern bir ulus devlet olarak tanımlamıştır. Metnin taslağında yalnızca bir kez, bu belgelerin elde edilmesinin Sırp silahlarıyla desteklendiğini, bunun da modern Sırbistan'ın ulusal bir devrimle doğduğu anlamına geldiğini belirtmiştir.

Garaşanin, "Sırların kendi anayasalarını çıkarma hakları" olmasına rağmen 1838 Anayasası'nın Rus İmparatorluğu'nun desteğiyle padişah tarafından kabul edilmesi sorununa da değinmişti. Anayasa Savunucuları prensin gücünü sınırlamak adına yanlış hamleleri yapmışlardı. Garaşanin bunun "çok kritik bir siyasi hata olduğunu ve düzeltilmesinin son derece öncelikli bir konu olması gerektiğini" ifade etmişti. Garaşanin "zorunluluktan dolayı yapılan bu kadar büyük bir hatanın" bir daha asla yapılmaması gerektiğine söylemişti (Ljušić, 2008, s. 135).

"Organizasyon Yasası" ve Anayasa'nın ilerlemeyi engelleyen hükümleri hakkında konuşan Garaşanin, geçmişteki hataların düzeltilmesi için kademeli (adım adım) bir süreç tavsiye etmişti ve eğer bu

değişim olağan prosedür kullanılarak yapılamazsa, o zaman “kendi yasalarını ve düzenlemelerini çıkarma hakkına sahip olan” kişilerin genel onayı gerekecekti. Sonuç olarak Osmanlılar ve Rusya’nın özerk Sırp Prensligi’nin iç işlerine müdahale etmesine izin verilmemeliydi.²⁵ Garaşanin’in siyasi değişimi açıklı. Artık “Türk Anayasası”nın kayıtsız şartsız savunucusu değildi. Artık sıkı bir şekilde iktidarda olan Anayasa Savuncuları, 1838 Anayasası’na sıkı sıkıya bağlı kalmayı 1840’ların başında olduğu kadar gerekli görmemişlerdi. Garaşanin anayasa meselesine dair kısa bir not yazmıştı. Yovan Marinoviç’e yazdığı mektupta yazdığına benzer şekilde Garaşanin’in de şüpheleri vardı: “Sırbistan bağımsız öz yönetime sahipken nasıl oluyor da Bâbiâli Sırbistan’daki tüm yasaların kaynağı olan bir anayasayı dayatıyordu? Osmanlılar bir eliyle Sırlara haklar verip, diğer eliyle payını almışlardı. Sırbistan bu etkiyi ortadan kaldırıncaya kadar iyi bir yasama organına sahip olamayacaktır.”²⁶ Şu alıntı oldukça belirleyicidir: “Hem Rusya hem de Bâbiâli, bu anayasasını Sırbistan’a dayatmakla hata yaptı, ancak Sırbistan da bunu kabul ederek hata yaptı ve bunu düzeltmek artık Garantör güçlere kalmıştır” (Ljušić, 2008, s. 142).

1858 Aziz Andrey Günü Toplantısı’nda Prens Aleksandar Karacorveviç’in görevden alınmasından önce Garaşanin, bir yandan Anayasa Savunucular rejiminin diğer başarılarını savunurken bir yandan da prensin tahttan indirilmesi için aktif rol oynamıştır. Garaşanin, 1850’lerde ve özellikle 1853’te iktidardan düşmesinin ardından, Aralık 1858’de toplanan Meclis’e kadar uzanan bir süreçte anayasal meselelerle giderek daha fazla ilgilenmeye başlamıştır (Jovanović, 1933, s. 6).

Rusya’nın himayesi Sırbistan’ın dış ilişkilerine fayda sağlarken iç bağımsızlığını bastırmıştır; adeta Rusya, Sırp Prensligi’ni başka bir Rus eyaletine dönüştürmeye çalışmıştır (Jovanović, 1932, s. 345). Garaşanin Naçertaniye’de bu noktayı özellikle vurgulamıştı: “Sırbistan ne kadar özerk yönetilirse Rusya’nın ona olan güveni de o kadar azalacaktır.” Rusya bunu değiştirmeye ve “Sırbistan’ın bağımsız politikasını küçümsemeye” çalışacaktır. Garaşanin Batı devletlere iş birliği yapmaya meyilli olmasına rağmen, kısa süre sonra onlardan yana da hayal kırıklığına uğramıştır. Bununla ilgili bir notunda şöyle yazmıştı: “Ruslar’a güvenmedim ve güvenmemekte haklıyım” (Ljušić, 2008, s. 148).

Garaşanin, Paris Antlaşması sürecinde Sırp devletinin güçlendirilmesi için Batılı devletlerden daha önemli bir destek bekliyordu. Antlaşmanın hükümlerini analiz eden bir taslak metinde Garaşanin, Sırp Prensligi’nin kazanılmış haklarını garanti altına almayı üstlendiği için Avrupa’ya minnettarlığını bir kez daha dile getirmiştir. Sırbistan’ın devletinin kurulmasını, Sırp tarafı ile Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasındaki müzakerelerin sonucu olarak değerlendirmiştir. “Sırp halkının mevcut hakları tesis edilene kadar bu müzakerelere ve anlaşmalara gerektiğinde silahlar da eşlik etmiştir”. Çok az Sırp siyasetçinin Paris Antlaşması konusunda onun kadar ciddi çekinceleri vardı. Garaşanin, Sırbistan’ın başkalarının oynayabileceği bir “çocuk topu” olmadığını vurgulamıştır: “Sırbistan hiçbir gücün kayıtsız şartsız emirlerine itaat etmeyecek ve baskı altındaki hiçbir şeye razı olmayacak, çünkü bu onu tüm haklarından mahrum bırakmak anlamına gelecek ve burada ulusa yönelik bir aşağılama olarak anlaşılacaktır.” Prenslik, güçlerin baskısına direnemezse “Sırbistan’ı yönetecek bir efendi olması gerekirse, bütün Sırlar başkasını değil, Osmanlıları tercih edeceklerdi”. Garaşanin’e göre amacı Sırp devletini ve bağımsızlığını savunmak olan siyaset birçok tehlikeyi içinde barındırıyordu (Ljušić, 2008, s. 149).

Rejimlerinin ilk aşamasında Anayasa Savuncuları, Osmanlı’nın Sırbistan’dan çekilmesi konusunu gündeme getirerek Bâbiâli ile ilişkileri bozmak istememişlerdi. 1848 yazında Bâbiâli’den olumlu bir karar ve yeni bir padişah fermanı beklenmiş ve bunu Aziz Petrus Günü Meclisi’nde duyurmayı planlanmışlardı. Sonraki yıllarda Sırp-Osmanlı ilişkilerini en çok zorlayan konu buydu. Prens Miloş (1858-1860) ve prens Mihailo’nun (1860-1868) ikinci hükümdarlıkları sırasında İliya Garaşanin’in sorumluluğundayken bu konuya özel önem verilmiştir. Anayasa Savuncular Dönemi’nin sonuna kadar, Prensliklerin devlet haklarının güvence altına alınması konusunda Garaşanin’in Bâbiâli’ye karşı tutumunda önemli bir değişiklik olmamıştır. Garaşanin genel olarak Bâbiâli’nin Sırbistan’ın iç işlerine doğrudan müdahalesine karşıydı. Garaşanin, 1858’de Prens Aleksandar Karacorveviç’in tahttan indirilmesinde etkili olmuş, ancak bu sefer Osmanlı’nın Sırp işlerine daha fazla karışmasını önlemek için Bâbiâli’den ferman şeklinde herhangi

²⁵ SDA, İliya Garaşanin Evrakları (İGE), 302; Bkz. Perišić, M. ve Marković A. (2015). *Diplomatsko predstavništvo Srbije u Carigradu [Sırbistan’ın İstanbul’daki diplomatik temsili]*. 2/1 (1830–1858). Beograd.

²⁶ SDA, İGE, 1153.

bir yardım istememiştir. Öyle olsa bile, Garaşanin'in mevcut siyasi gündemin rehberliğinde ve açıkça Naçertaniye'siyle tutarsız bir şekilde Sırp hükümdarını Belgrad kalesindeki Osmanlı garnizonuna teslim ettiği gerçeği ortadadır. Obrenoviç hanedanı 1858'de yeniden tahta geçtiğinde Sırbistan'ın Bâbîâli'ye yönelik politikası tamamen değişmiştir. Anayasa Savuncuları, kendi temsilcileri olarak Sırbistan'a, garantör güçlerin himayesi dışında herhangi bir ayrıcalık tanımamışlar, hatta Sırp knezi için kalıtsal prens ünvanı hakkını ortadan kaldırmışlardı (Ljušić, 2008, s. 151).

Prens Mihailo Obrenoviç (1860-1868) ve Garaşanin

Prens Mihailo Obrenoviç, 1858'den beri siyasette aktif rol almıştır. Prens Mihailo'nun ulusal politikası ve düşünceleri dikkate alındığında, onu oluşturmak için var olan bazı yönler ve etkiler açıkça vurgulanmalıdır. Bunun sadece ortak bir Güney Slav devleti yaratma iddiasındaki milliyetçiliğin romantik coşkusuyla ilgili olduğu sonucuna varmak yanlış olur. Sırp prensi, Büyük Güçlerin Osmanlı İmparatorluğu topraklarını bölme planlarının gayet iyi farkındaydı. Sırp halkına ulaşan bu haberler rahatsızlığa ve korkuya neden olmuştur. Sırbistan, kendisini Büyük Güçlerin emperyalist iddialarına karşı savunamayan küçük bir vasal prenslik statüsüne sahiptir. Bu nedenle, büyük bir ortak Güney Slav devleti fikri Sırp için caziptir ve topraklarını ve devlet çıkarlarını Osmanlıların yerini almaya niyetli diğer devletlerden korumak için iyi bir fırsat sunmaktadır. Bu fikir, Garaşanin tarafından 1844'te Naçertaniye'de açıklanmıştır (Bataković, 1994, ss. 157-183). Prens Mihailo'nun ulusal politikası iki plan üzerine geliştirilmiştir: Sırp nüfusunu doğrudan Osmanlı yönetimi altında toplayıp örgütlemek ve Balkan devletleri ve politikacılarıyla ittifaklar kurmaktır. İlk adım, komşu ülkelerde "Srpski Odbor" – *Sırp Propaganda Komitesi*'nin kurulmasıydı. Bu komitenin kurucusu Garaşanindi ve komitede ana rolü İçişleri Bakan Yardımcısı Atanasiye Nikoliç üstleniyordu. Bilgi toplama ve talimat verme konusundaki çalışmaları Prens Mihailo'nun hükümdarlığı boyunca sürdürmüştür. Balkan Hıristiyanlarının örgütlenmesinin, Osmanlılarla savaş başladığında bir ayaklanmaya hazırlık görevi görmesi gerektirdi. Bosna Hersek, Eski Sırbistan topraklarında ve Bulgaristan'da isyan başlatmak için planlar yapılmıştır. Sırp hükümeti, Bulgar devrimci Georgi Rakovski ile de bağlarını sürdürmüştü. Georgi Rakovski (1821-1867), Kazan'da doğmuş, Karlova'da ve İstanbul'da Rum okulunda okumuştur. Kırım Savaşı sırasında İstanbul'da Rusya için casusluk yapacak gizli bir örgüt kurmuştur. Rakovski'yi Bulgar tarihçileri milli kurtuluş hareketinin ilk organizatörü olarak adlandırırlar (Özkan, 2011, s. 172).

Sırbistan, bir taraftan birbirinden farklı çıkarları ve hesapları olan Balkan halklarını ortak düşmana karşı bir araya getirmeye çalışırken, diğer yandan da Büyük Güçlerin Sırbistan aleyhine olası müdahale imkânlarının ortadan kalkacağı uygun zamanı belirlemeliydi. Büyük Güçlerden birisinin yahut birkaçının desteği olmadan veya bir başka deyişle hâmler elde etmeden Osmanlı İmparatorluğu ile başa çıkamayacağını farkında olan Belgrad yönetimi, bu noktada en uygun tercihin Rusya olacağını düşünse de gerçekçi bir devlet adamı olan İlya Garaşanin, Büyük Güçlerden yalnızca birinin desteğine öncelik vermekten kaçınarak, Batılı Güçlerin Sırbistan'a yönelik itimadını kazanmak için bütün fırsatlardan istifade etmek istemekteydi (Kapıcı, 2015, ss. 79-80).

Sırp Balkanlarda Osmanlı karşıtı ittifak için Bulgarlar, Arnavutlar, Hırvatlar ve Macarlar ile temasa geçmeye çalışmışlardı (Stojančević, 1994, ss. 296-297). Sırp Knezliği'nin Balkan ittifakının oluşturulmasındaki en büyük faaliyeti 1866'da gerçekleştirilmiştir. Anayasa Savunucular Dönemi'nden itibaren Sırp hükümeti Arnavut liderlerle bağlar kurmuştu. Garaşanin, Osmanlılara karşı bir ayaklanma veya savaş durumunda iş birliği sağlamak için onlarla bizzat görüşmüştür. Ancak bu faaliyetin sonucu başarılı olamamış ve herhangi bir sözleşme imzalanamamıştır.

Başbakan İliya Garaşanin, prensin dış politikasının ana figürüydü (Sotirović, 2011, s. 89). Prens Mihailo Obrenoviç, Garaşanin'in siyasi becerilerini nasıl iyi bir şekilde kullanacağını bilmiştir. O dönemde Bâbîâli, onu ılımlı Sırp politikacılar arasında saymıştı. Bâbîâli, hükümetleri süresince Anayasa Savunucuların Balkan Slavları arasında ulusal propagandayı örgütlediklerini ve yönlendirdiklerini kesinlikle biliyordu. Garaşanin, 1848'de Sırbistan ve Karadağ'ın kurtuluş ve birleşme için ortak hareket etmesi konusunda ilk kez bir anlaşmaya varılmasından şahsen sorumluydu. Osmanlı hükümeti, Garaşanin'in 1842'de rakibi Prens Mihailo'yu devirmedeki rolünü görmezden gelmemiştir. Garaşanin'in Osmanlı

makamlarıyla ilişkilerinde uzun süre gösterdiği ölçülülük ve maharet, onun milli sahadaki büyük faaliyetini Bâbiâli'den gizlemiştir (Jakšić ve Vučković, 1963, s. 64).

Prens Mihailo, dış politika faaliyetine Müslüman nüfusun Sırbistan'dan göç etmesi sorununu çözerek başlamıştır. Garaşanin bu vesileyle birkaç ay İstanbul'da kalarak Osmanlı devlet adamlarıyla görüşerek bir çözüme ulaşmaya çalışmıştır (Sotirović, 2011, s. 90). 1861'de Osmanlı'nın Sırbistan'dan çekilmesi sorununu çözmek için onu İstanbul'a bir misyonla görevlendirmiştir. Aldığı talimatlar gereği, müzakerelerdeki pozisyonunun Sultan'ın 1830 Fermanı'nın açık hükümlerine dayandırılmasında ısrar etmiştir. Kullanılmayan bu hakkın uygulanmasının yeni yolu şu şekilde olacaktır: "Sırbistan'da şehir dışında yaşayan Türkler, Sırp makamlarına teslim olacak ve Sırplarla eşit hak ve görevlere sahip olacaklardı." Bu uzlaşmacı çözüme göre Sırbistan, Türklerin Sırbistan'da yerleştirilmesinden vazgeçecek ve Bâbiâli, Belgrad'ın Osmanlı kontrolündeki kısmının kontrolünü teslim edecektir. Garaşanin, talimatlarını takiben Bâbiâli'ye bir muhtıra sundu ve içeriği hakkında İstanbul'daki yabancı temsilcilere bilgi verdi. Mutabakat ılımlı bir tonda yazılmıştı. Osmanlı Sadrazamı, Dahiliye müdürü Garaşanin'in teklifinin ılımlı olduğunu ancak anlaşma sağlanamadığını, dolayısıyla bu misyonun başarısızlıkla sonuçlandığını söylemişti. Üstelik Bâbiâli, Belgrad kalesinin kontrolünden vazgeçmek istememişti ve bu, Sırbistan'ı terk etmiş olan Müslüman nüfusa tazminat verilmesi ve ilçeler meselesi dışında müzakerelerdeki en tartışmalı noktaydı. Garaşanin'e göre daha önce verilen tavizler sorunun çözümüne yardımcı olmamıştı²⁷ (Sotirović, 2011, s. 91).

Kanlıca Konferansı ve Müslümanların Sırbistan'dan Çekilişi

Osmanlı'nın Sırbistan'dan çekilmesi meselesi, 1862'de Belgrad'ın bombalanmasından sonra daha kararlı bir şekilde ele almıştır (Özkan, 2011b, ss. 187-190). Garaşanin, arşivlerinde saklanan bir metnin taslağının da gösterdiği gibi, o, ortaya çıkan Kanlıca Konferansı Protokolü'nden (1862) memnun kalmamıştır.²⁸ Garaşanin 1863'te bu konuda şunları yazmıştı: "Sırbistan, 1830 yılından itibaren Hatt-ı Şerif'le hukuken güvence altına alındı. Osmanlıların daha önce alınan kararları sonradan iptal etme hakkı yoktu."²⁹ Sırbistan, Müslüman nüfusu üzerinde yasal yetkiye sahip olma yönündeki ilk talebinden bir adım daha ileri giderek, fermana öngörülme kasabaların kontrolünü talep etmiştir (Ljušić, 2008, s. 153).

1867 yılı Sırp dış politikasında özel bir yere sahiptir. Sırp hükümeti, 1862'den ve Kanlıca'daki konferanstan bu yana Büyük Güçlerin temsilcilerine Osmanlı ordusunun Sırbistan topraklarını tamamen terk etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sırp kapı kethüdası Yovan Ristiç³⁰ bu sorunu çözmek ve Büyük Güçlerin rızasını almak için yenilenen diplomatik faaliyeti ilk başlatan kişi olduğundan bu eylem bazı olumlu sonuçlar vermiştir. Ristiç, Bâbiâli'ye resmi bir belge sunup Sırbistan ilk kez özerk haklarının genişletildiğini dile getirmiştir. 1867 baharında Büyük Güçler, Osmanlı garnizonlarının Sırp kalelerini terk etmesini talep ederek Bâbiâli'ye baskı yapmışlardı. Osmanlı ordusunun Belgrad kalesinden çekilmesi konusunda anlaşmaya varmak zordu. Osmanlılar için kaleyi elde tutmak bir onur meselesiydi. Bu politika kısa sürede meyvesini vermiştir. Garaşanin'e göre, Osmanlı'nın elindeki kaleleri teslim ederek Bâbiâli'nin Sırbistan'a "faizsiz otuz küsur yıllık borcunu" geri ödemesi gerekirdi. Fermana göre kasabalar korunmak üzere Sırp prensine emanet edilmiş ve Osmanlı hükümdarlığı Sırp bayrağının yanına konulan Osmanlı bayraklarıyla temsil edilmiştir (Ljušić, 2008, s. 153). Osmanlı ordusu Mayıs 1867'de Sırbistan'daki kaleleri terk etmişti. Padişah ve Osmanlı hükümeti, bu tavizin Sırp'ların milli özlemlerini tatmin edeceğine ve Prens Mihailo'nun başka planlardan vazgeçeceğine inanmıştır (Özkan, 2011a, ss. 209-215). Sırp prensliğinin Mihailo dönemindeki dış politika faaliyetini incelediğimizde, Sırp hükümetinin bu başarısının, Sırbistan'ın

²⁷ SDA, İGE, 1147, 1183, 1192, 1204.

²⁸ SDA, İGE, 1245.

²⁹ SDA, İGE, 1163.

³⁰ Yovan Ristiç (13 Şubat 1831, Kraguyefça - 5 Eylül 1899, Belgrad), iki kez Sırbistan'ın naibi olarak hareket eden ve dört kez Sırbistan başbakanı olarak görev yapan devlet adamı (1867, 1875, 1877-81, 1887-88). Daha fazlası için bkz. Radović, D. (2023). *Jovan Ristić (1829-1899) – biografija državnika* [Yovan Ristiç (1829-1899) – devlet adamının biyografisi]. Novi Sad.

Balkanlar'daki siyasi itibarını yükselten prens liderliğindeki politika sayesinde elde edildiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu, Prens Mihailo'nun ikinci hükümdarlığı ve Garaşanin'in son zaferi sırasında Sırp diplomasisinin en büyük başarısıydı. Prens Miloş'un 1830'lardaki başarılarından sonra bu, Sırbistan devletini yeniden kurma yolunda atılan en önemli adımıydı. Garaşanin "büyük eylemlerden çok büyük fikirlerin adamı" olarak bilindiğinden, onun gelecekteki Sırp devleti vizyonu daha ayrıntılı bir yaklaşımı hak etmiştir. Garaşanin, Sırp ulusunun geleceği ve birleşmesi konusunda sürekli endişe göstermişti (Jovanoviç, 1931, s. 352).

Mayıs 1867'de Sırbistan, Balkan ittifakı bağlamında elinden geleni yapmış görünmekteydi. Sırbistan, Karadağ ile bir anlaşma, Yunanistan ile bir ittifak anlaşması ve bir askerî konvansiyon ve Romanya ile bir dostluk anlaşması imzalamıştır. Bulgarlar, Hırvatlar, Macarlar gibi Balkan uluslarının milliyetçi temsilcileriyle görüşmeler yapılmıştır. Bundan sonra somut adımlar atmak gerekliydi. Fakat bu müzakereler başarıya ulaşmamıştır. Balkan ittifakının başarısızlığını bağlamında birkaç neden söylemek mümkündür. İttifakın bir türlü hayata geçememesinin ilk ve en önemli sebebi, 10 Haziran 1868'de Prens Mihailo'nun öldürülmesidir (Stojančević, 1994, s. 301). Mihailo'nun yerini alan yeni Sırp prensi Prens Milan Obrenoviç reşit değildir ve o anda Balkan ittifakıyla ilgili vizyonu yoktur. Öte yandan, İliya Garaşanin'in Kasım 1867'de görevden alınmasıyla ittifak, aktif ve ana düzenleyicisinden mahrum kalmıştır. Diğer bir bariz sebep ise Sırbistan'ın o an Osmanlı'ya karşı savaşa girecek ekonomik, siyasi ve askerî güce sahip olmamasıdır. Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer unsur da Rusya ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin istikrarsızlığıdır (Stavrianos, 1966, ss. 395-396).

Sonuç

İliya Garaşanin, 19. yüzyılda modern Sırp devletinin kuruluşuna katkıda bulunan büyük insanlardan biriydi. Balkanlar'daki durumlarla ilgilenen Avrupalı güçlerin yetenekli politikacılarıyla nasıl başa çıkılacağını kavramıştı. Garaşanin, siyasi faaliyetleri aracılığıyla iki prensin (Aleksandar Karacorčević ve Mihailo Obrenoviç) hükümdarlığı sırasında Sırp siyasetine yön veriyordu. Aklındaki kurucu babalar, ortaçağ Sırp devletinin kurucularıdır. Çoğunlukla Sırbistan'ın Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'nın özerk Sırp Prenslığı'nin iç işlerine karışmasına izin vermemesi gerektiği fikriyle ilgilenmiştir. Garaşanin, özellikle iktidardayken "Türk Anayasası"nın kayıtsız şartsız savunucusu değildi. Ama gerçek şu ki, Türk Anayasası Garaşanin'in ve Anayasa Savunucularının nüfuz kazanmasını sağlamıştır. Kamu hizmetinden üç kısa süreli ayrılık sayılmazsa, Garaşanin, Karacorčević ve Obrenoviç hanedanlarının hükümdarlıkları sırasında otuz yıl boyunca Sırbistan'ın iç ve dış politikası üzerinde baskın bir etkiye sahipti. İçişleri bakan yardımcısı (1842-1843) ve ardından içişleri bakanı (1843-1852) olarak görev yapmıştır; dışişleri bakanlığı 1852-1853; içişleri bakanlığı: 1858-1859); başbakanlık ve ikinci defa dışişleri bakanlığı (1861-1867) makamlarında bulunmuştur. Sadece 1853-1857 ve 1859-1861 yılları arasında devlet işlerine karışmamıştır. Son emekliliği 1867'de gerçekleşmiştir. Ancak Garaşanin 1867'den sonra bile Sırp siyasetini etkilemiştir (Jakšić, 1950, s. 3).

Uzun siyasi kariyeri boyunca Garaşanin, iç öz yönetimi ilerleterek Sırp devletini teşvik edecek bir konumdaydı. O, önceliği iç politika ve modern devlet kurumlarının inşası olsa da zamanının büyük bir kısmını dış politikaya da ayırmıştır. Garaşanin, hayatının sonuna kadar Sırp halkının, özellikle de özgür olmayan bölgelerde yaşayan Sırp'ların kaderi hakkında endişe duyan gerçek bir Sırp vatansaver idi. Onun hayali Sırbistan'ın kurtuluşu ve birleşmesiydi ama aynı zamanda bunun net bir plan ve Büyük Güçlerin desteği olmadan gerçekleştirilemeyeceğini de anlamıştır. Bu nedenle 1844'te ulusal birleşmeye yönelik ilk Sırp gizli siyasi planı olan "Naçertaniye"yi yazmıştır. Naçertaniye Polonyalı göçmenlerin büyük etkisiyle yaratılmıştır. Bu programa göre Sırbistan'ın hedefi Bosna-Hersek, Eski ve Güney Sırbistan, Karadağ ve Kuzey Arnavutluk'taki yurttaşlarının kurtuluşu için savaşımdır. O bölgedeki halkın birleştirilmesiyle Duşan'ın imparatorluğu yeniden kurulacak ve Sırp'lar, tarihî hak ilkesine dayalı ulusal birleşmelerini gerçekleştirecektir. Ona göre tüm Balkan halklarının çıkarı, büyük güçlerin baskısına direnebilecek, uluslararası politikanın sadece nesnesi değil, konusu olacak ortak ve güçlü bir ulusal devlettir. Bu yüzden Sırp hükümeti, özellikle Prens Mihailo Obrenoviç ve onun başbakanı Garaşanin Balkan Yarımadası

boyunca tüm istihbarat ve propaganda ağını geliştirmiştir. Bu gizli örgütün omurgası, komisyon üyelerinden yeni üyeleri işe alma ve etkilerini belirli bir alanda yayma görevinden oluşmaktadır. Prens Mihailo Sırp halkının kurtuluşunu ve birleşmesini savundu ve bunu birincil görevi olarak deneyimledi. Böylece, o zamanın en deneyimli ve en yetenekli Sırp politikacısı ile işbirliği kurmuş oldu. 1861 yılında Garaşanin'e Başbakanlık ve Dahiliye müdürlüğü görevlerini teklif etmişti. Prens Mihailo ve Garaşanin altı yıl, özellikle silahlı kuvvetler için sistematik olarak çalışmışlardır.

Garaşanin, Prens Mihailo Obrenoviç 1868'de suikasta uğradığı sırada Topcider'deydi ve yaşanan olayı bakanlara bildirmek için hemen Belgrad'a gitmişti. Soğukkanlılığı sayesinde düzeni sağlamak için derhal önlemler almıştır. Garaşanin hayatının son yıllarını siyasetten uzak geçirmiştir. İç politikada oldukça muhafazakâr ve bürokratik yönetim tarzının mümkün olan tek yol olduğunu düşünmüştü. İliya Garaşanin, araştırmacılar için büyük önem taşıyan siyasî yazışmalar bırakmıştı. Bu kaynaklar sayesinde, devlet bağımsızlığını yeniden kazanma yolunda ilerleyen 19. yüzyılın ortalarında Sırp Prensligi'nin geçmişini yeniden inşa etmek mümkün olmuştur.

Çıkar çatışması:	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Mali destek:	Yazar bu çalışma için mali destek almadığını bildirmiştir.
Etik kurul onayı:	Yazar bu çalışmada etik kurul onayına gereksinim duymadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Avramović, S. (2010). "Sretenjski ustav - 175 godina posle". [Sretenye anayasası – 175 yıl sonra]. *Anali Pravnog Fakulteta u Beogradu*. 58. S. 1. Beograd, 248-311.
- Armaoğlu, F. (2022). *19. Yüzyıl siyasî tarihi (1789-1914)*. Kronik.
- Aslantaş, S. (2012). Birinci Balkan İttifakı 1866-1868. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 52(2). 1-14.
- Aslantaş, S. (2013). Sırp Knezliği'nde İktidar Mücadelesi: 1838 Türk Anayasası'nın (Turski Ustav) ilânı. *Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti*. *CTAD*, 9(17), 3-27.
- Aslantaş, S. (2023). *Osmanlı'da Sırp İsyanları: 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar* (2. Bs). Selenge Yayınları.
- Bataković, D. (1994). Ilija Garaşanin's Načertanije: A Reassessment. *Balkanica*. XXV(1), 157-183.
- Bataković, D. (2000). *Nova istorija srpskog naroda*. Beograd.
- Bataković, D. (2015). *The Foreign Policy of Serbia: (1844-1867): Ilija Garaşanin's Načertanije*. Institute for Balkan Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts.
- Ceylan, A. (2019). Sırbistan'ın idare-i dâhiliyesine dâir kanunnâme: 1838 Türk Anayasası (Turski Ustav). *Türk Hukuk Tarih Araştırmaları*. 28, 5-54.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB): Hariciye Nezareti Siyasi Kalem (HR.SYS): 1384/2; Yıldız Esas Evrakı (Y.EE): 41/139.
- Erdei, I. (2006) Ilija Garaşanin: The Draft. *Discourses of collective identity in Central and Southeast Europe (1770-1945): texts and commentaries. Vol. 2. National romanticism: the formation of national movements*. CEU Press, 238-243.
- Garaşanin, I. (1991). *Načertanije Ilije Garaşanina: program spoljne i nacionalne politike Srbije na koncu 1844*. M. J. Višnjić, (Yay. haz.). İliya Garaşanin'in Yazıları: 1844'ün Sonunda Sırbistan'ın Dış ve Ulusal Politikasının Programı]. Kaz-Grafik.
- Gavrilović, S. (1991). Ilija Garaşanin i Mađari revolucionarne 1848/49. godine. SANU.
- Grmek, M. (1993). *Le nettoyage ethnique. Documents historiques sur une ideologie serbe*. Paris, 64-80.
- Никифоров, К. В. (2015). *Начертание "Илии Гарашианина и внешняя политика Сербии: в 1842-1853 гг.* Индрик.
- Hehn, P. N. (1974). The Originis of Modern-Serbism: The 1844 Nacertanie of Ilija Garasanin. *East European Quaterly*. 2, 158-169.
- Jakšić, G. ve Stranjaković, D. (1937). *Srbija od 1813-1858* [1813-1858 yılların arası Sırbistan]. Geca Kon.
- Jakšić, G. (1950). *Prepiska Ilije Garaşanina 1839-1849*. I [İliya Garaşanin'in yazışmaları 1839-1849]. Naučna knjiga.
- Jakšić, G. ve Vučković, V. J. (1963). *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila (prvi balkanski savez)*. [Sırbistan'ın prens Mihailo hükümetine yönelik dış politikası (ilk Balkan ittifakı)]. Istorijski institut.
- Jovanović, S. (1925). *Ustavobranitelji i njihova vlada: 1838-1858*. [Anayasa savuncuların hükümeti 1838-1858]. Napredak.
- Jovanović, S. (1931). *Spoljašnja politika Ilije Garaşanina*. [İliya Garaşanin'in dış politikası]. *Srpski Književni Glasnik*. Beograd.

- Jovanović, S. (1933). *Druga vlada Miloša i Mihaila: 1858-1868*. [Miloš ve Mihailo'nun ikinci hükümeti: 1858-1868]. Geca Kon.
- Kapıcı, Ö. (2015). "Slav Birliğinden Balkan Birliğine: 1866-1868 Birinci Balkan İttifakı ve Rus Dış Politikasında Balkanlar Çıkamaz". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 28, 77-119.
- Kronsteiner, O. (1993). *Die Slawischen Sprachen*. Wien, 44-89.
- Ljušić, R. (1986). *Kneževina Srbija (1830–1839)*. [Sırp Prenslığı 1830–1839]. Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Ljušić, R. (1988). "Biografije o Iliji Garašaninu: povodom knjige Dejvida Mekenzija, Ilija Garašanin – državnik i diplomata, Beograd, 1987, 540 str". [Ilija Garašanin hakkında biyografiler: David Mackenzie'nin kitabı vesilesiyle, Ilija Garašanin - devlet adamı ve diplomat, Belgrad, 1987, 540 s.]. *Zbornik Matice Srpske za istoriju*. Novi Sad: Matica srpska, 208-211.
- Ljušić, R. (1990). "O ustavu od 1838. godine" [1838 Anayasası üzerine]. *Ustavni razvitak Srbije u XIX veku i početkom XX veka*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Naučna knjiga, 27-32.
- Ljušić, R. (1991). "Ilija Garašanin o srpskoj državnosti" [İliya Garašanin Sırp Devletine Dair]. SANU.
- Ljušić, R. (2001). *Istorija srpske državnosti* [Sırp devletin tarihi]. C. II. Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Ljušić, R. (1993). "Ilija Garašanin: (1812-1874)". *100 najznamenitijih Srba*. Princip, 180-186.
- Ljušić, R. (2002). "Ilija Garašanin". *Ministarstvo i ministri policije u Srbiji: 1811-2002*. Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije, 227-229.
- Ljušić, R. (2004). *Knjiga o načertaniju* [Naçertaniye Hakkında Kitap]. Beletra.
- Ljušić, R. ve Popović D. M. (2004). *Ustav Knjažestva Srbije: 1835*. [Sırp Prenslığı'nin anayasası: 1835]. Arhiv Srbije.
- Ljušić, R. (2008a). Ilija Garašanin on Serbia's Statehood. *Balkanica*. Vol. XXXIX. Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, 131-174.
- Ljušić, R. (2008b). "Ilija Garašanin". *Enciklopedija srpskog naroda*. Zavod za udžbenike, 222.
- MacKenzie, D. (1985). *Ilija Garašanin. Balkan Bismarck*. Columbia University Press.
- Makenzi, D. (1987). *Ilija Garašanin. Državnik i diplomata*. Prosveta.
- Makenzi, D. (1991). Ilija Garašanin, srpski narodni vođ [İliya Garašanin, Sırp Ulusal Lideri, 1843-1867]. Ilija Garašanin: 1812-1874 – Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa. SANU, 187-207.
- Manetović, E. (2008). "Ilija Garasanin: Nacertaniye and Nationalism". *Historical Review, January*, 137-173.
- Marković, S. G. (2013). "Poreklo i dometi Saveta knjaza Čartorskog, Plana Františkeka Zaha i Zah-Garašaninovog Naçertanija". *Dva veka moderne srpske diplomatije*, 103-135.
- Özkan, A. (2011a). *Miloš'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Özkan, A. (2011b). "Kanlıca Konferansı sonrasında Müslümanların Sırbistan'dan çıkarılmaları ve Osmanlı devletinin Sırbistan'dan çekilişi (1862-1867)". *Gazi Akademik Bakış*. 5/9. Gazi Üniversitesi ATAUM, 123-138.
- Özkan, A. (2011c). Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması. *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30, 171-194.
- Özkan, A. (2011d). *Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat Sloven Krallığı'na Sırplar (1878-1918)*. IQ Yayınları.
- Özkan, A. (2016). *Sırbistan'da Bir Aile Trajedisi: Milan-Nataliya-Aleksandar Obrenoviç*. Çizgi Yayınları.
- Perišić, M. ve Marković, A. (2015). *Diplomatsko predstavništvo Srbije u Carigradu*. [Sırbistan'ın İstanbul'daki diplomatik temsili]. 2/I (1830–1858). Arhiv Srbije.
- Popov, Č. (2004). *Srpski biografski rečnik*. [Sırp Biografik Sözlüğü]. Matica srpska, II, 616-624.
- Popović, R. J. (2003). *Toma Vučić Perišić*. [Toma Vučić Perişić]. Beograd.
- Radović, D. (2023). *Jovan Ristić (1829-1899) – biografija državnika*. Prometej.
- Radojević, M. (2010). Sretenjski ustav i razvoj političkih ideja i institucija. *Politička Revija*. 9(22), 47-65.
- Savić, A. (2023). Ilija Garašanin i Obrenovići u emigraciji: (1843-1859). *Dinastija Obrenoviç i proglašenje Kraljevine Srbije: tematski zbornik radova* içinde (ss. 385-401). Narodni muzej.
- Sırbistan Devlet Arşivi (SDA): İliya Garašanin Evrakı (İGE): 302, 1147, 1153, 1161, 1183, 1192, 1204, 1245; Dışişleri Bakanlığı, Dış Departman Evrakları (DB-DDE): 1961; Mita Petroviç Koleksyonu (MPK): 8008, 8011.
- Sotirović, V. B. (2011). Serbia's diplomatic preparations for the creation of the First Balkan Alliance, 1861–1864. *Zgodovinski Časopis/Historical Review*. 65(1-2) 143, 88-103.
- Stavrianos, L. S. (1964). *Balkan Federation: A history of the movement toward Balkan unity in modern times*. Archon Books.
- Stojančević, V. ve Milićević, J. (1994). *Od Prvog srpskog ustanka do Berlinskog kongresa 1804-1878*. [Birinci Sırp Ayaklanmasından Berlin Kongresine 1804-1878]. V. C. I. Srpska književna zadruga.

- Stranjaković, D. (1932). *Vlada ustavobranitelj 1842-1853*. [Anayasa savuncuların hükümeti 1842-1853]. Beograd.
- Stranjaković, D. (1939). *Kako je nastalo Garaşaninovo "Naçertanije"?* [Garaşanin'in "Naçertaniye" adlı eseri nasıl yaratıldı?]. Srpska kraljevska akademija.
- Stranjaković, D. (2005). *Ilija Garaşanin*. Jefimija.
- Štermenski, J. P. (2010). David Urquhart and the links of Serbia with the ideas of the Polish emigration. *Belgrade Historical Review*, 1, 121-135.
- Štermenski, J. P. (2014). *David Urquhart the first British diplomat in Serbia*. Akademska misao.
- Thim, J. (1940). *A Magyarországi 1848–49-iki Szerb fölkéles története*. I–II. Budapeşte.
- Šahović, M. K. (1953). *Pregled međunarodnih ugovora i drugih akata od međunarodnopravnog značaja za Srbiju od 1800 do 1918*. [1800'den 1918'e kadar Sırbistan için uluslararası anlaşmalara ve uluslararası hukuki öneme sahip diğer eylemlere genel bakış]. Beograd.
- Vukićević, M. (1906). "Program spoljne politike Ilije Garaşanina na koncu 1844. godine" [İliya Garaşanin'in 1844'ün Sonundaki Dış Politika Programı]. *Delo*, 38(1), 321– 336.